

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Ústav germánských studií
Oddělení skandinavistiky

Diplomová práce

2011

Eva Mořická

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav germánských studií

Oddělení skandinavistiky

Eva Mořická

**Motivy zvířat v české a dánské frazeologii
a idiomatice**

**Animal species in Czech and Danish
phraseology**

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Petra Štajnerová, Ph.D.

2011

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucí práce PhDr. Petře Štajnerové, Ph.D. za cenné rady, které mi poskytla, a cand.mag. Randi Marie Sneskov a cand. mag. Nině Møller Andersen, ph.d. za pomoc s dánskými frazémy a idiomy.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 18. července 2011

Eva Mořická

Abstrakt a klíčová slova

Diplomová práce se věnuje popisu dánských a českých idiomatických výrazů obsahující slova související se zvířecí říší.

Základem pro ni bylo vytvoření seznamu příslušných dánských idiomatických výrazů, pro které byly následně nalezeny jejich české ekvivalenty a určena míra vzájemné ekvivalence. V teoretické části je nejdříve kladen důraz na popis idiomatiky a frazeologie v obou jazycích. Mimoto jsou zde popsány i další disciplíny, které jsou následně použity v praktické části práce. Ta pak obsahuje vlastní výzkum shromážděného seznamu idiomatických výrazů z několika úhlů. Je poukázáno na vzájemné rozdíly ve vnímání zvířat a naopak na kulturní spřízněnost obou národů.

Praktická část zahrnuje také vyhodnocení míry ekvivalence výrazů a kromě etymologie jsou popsány i další specifické fenomény vazící se ke zkoumané skupině idiomatických výrazů.

Klíčová slova: čeština, dánština, ekvivalence, etymologie, frazeologie, idiomatika, zvířecí říše

Annotation and key words

The final thesis discuss idiomatic expressions, which includes words related to animal kingdom.

An essential point of the whole thesis was creation of a list of all relevant Danish idioms. There was found their Danish definitions as well and subsequently also their Czech equivalent words. Equivalent degree was found by all words.

The thesis is divided into theoretical part and practical part. The first one describes idiomacity and phraseology as a whole and compares Danish and Czech works on this topic. Other subjects, which is needed in the practical part, is discussed.

Deep analysis of the list of the idioms is the content of the practical part of the thesis. Main topics is perception of animals in Czech and Danish, degree of their mutual equivalency and some other specific subjects related to animal idioms.

Key words: animal kingdom, Czech, Danish, equivalency, etymology, phraseology

Obsah

Abstrakt a klíčová slova	5
Annotation and key words.....	6
Obsah.....	7
Seznam tabulek.....	9
Seznam grafů.....	10
Úvod	11
Teoretická část	13
1 Frazologie a idiomatika	13
1.1 Idiom a frazém v českém pojetí.....	16
1.2 Idiom a frazém v dánském pojetí	17
1.2.1 Podle dánských lingvistů	17
1.2.2 Podle slovníku Den Danske Ordbog	21
2 Klasifikace idiomatiky a frazeologie	23
2.1 České pojetí	23
2.1.1 Kolokační frazémy.....	23
2.1.2 Propoziční a polypropoziční frazémy.....	24
2.1.3 Lexikální frazémy	25
2.2 Dánské pojetí.....	25
2.2.1 Stig Toftgaard Andersen	25
2.2.2 Ken Farø	27
3 Kognitivní pohled na frazeologii a idiomatiku.....	29
4 Přenesená pojmenování	31
5 Etymologie	32

6	Ekvivalence.....	34
7	Zvířecí symbolika.....	36
	Praktická část.....	38
8	Seznam idiomatických výrazů.....	39
	8.1 Zdroje.....	39
	8.2 Tabulka	45
9	Výzkum.....	53
	9.1 Bázová slova.....	53
	9.2 Skupiny idiomů.....	60
	9.3 Přirovnání	62
	9.4 Jednoslovné výrazy	67
	9.4.1 Slova jednoduchá.....	67
	9.4.2 Slova složená	68
	9.5 Auto-antonymní slova.....	69
	9.6 Ekvivalence	70
	9.6.1 Falešní přátelé.....	72
	9.7 Etymologie.....	75
10	Vybrané idiomy.....	79
	10.1 Medvěd	79
	10.2 Ocas.....	82
	Závěr.....	85
	Resumé	87
	Seznam použité literatury	90
	Seznam příloh	93
	Přílohy.....	94

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Použité zdroje.....	43
Tabulka 2 – Uspořádání tabulky idiomatických výrazů	46
Tabulka 3 – Ukázka abecedního řazení.....	49
Tabulka 4 – Seznam bázových slov a jejich výskytů	54
Tabulka 5 – Pořadí zvířat v českých a dánských idiomech	59
Tabulka 6 – Vlastnosti	63
Tabulka 7 – Míra ekvivalence	71
Tabulka 8 – Falešní přátelé.....	73
Tabulka 9 – Poznámky o původu	77
Tabulka 10 – Idiomatické výrazy medvěd.....	80
Tabulka 11 – Idiomatické výrazy ocas	82

Seznam grafů

Graf 1 – Použité zdroje	44
Graf 2 – Dělení básových slov – zvířata	61
Graf 3 – Dělení básových slov – ostatní	62
Graf 4 - Míra ekvivalence.....	71

Úvod

Frazémy a idiomy vypovídají především o schopnosti člověka nacházet vždy nové a v tomto případě i v určitém směru nelogické kombinace slov a dotvářet si tak slovní zásobu. Frazémy a idiomy jsou tedy bohatstvím jazyka, které bylo tvořeno po mnoho generací a díky nimž dokáže člověk popsat svět kolem sebe i své pocity s daleko větší nuancí, než by to dokázal bez nich. Mimoto poukazují na schopnost člověka všímat si světa okolo sebe, protože právě ten je zdrojem většiny frazémů a idiomů.

Předmětem diplomové práce budou frazémy a idiomy, které obsahují názvy zvířat. Tato oblast je pouze malou částí všech frazémů a idiomů, které v jazyce existují, ale přesto, co se týče počtu jednotek, dosti obsáhlou na práci tohoto rozsahu. Dokonce tak obsáhlou, že nebude možné popsat zevrubně všechny jednotky, ale bude nutné se později zaměřit pouze na vybrané případy.

Člověk a zvíře jsou odedávna ve velmi blízkém spojení, a tak není žádným překvapením, že se právě zvířata objevují v mnoha idiomech. Člověk si všímal vlastností zvířat a podle nich tvořil frazémy a idiomy. Vedle toho také jednotlivým zvířatům připisoval určité vlastnosti a pak sám sebe k těmto vlastnostem přirovnával právě s odkazem na zvířecí říši.

Tato práce se zaměřuje na analýzu idiomů ve dvou jazycích – v dánštině a v češtině – a mimo jiné si také určuje za cíl prozkoumat, zda jsou zvířatům připisované vlastnosti v obou zemích stejné či odlišné. Dalšími body, na které se bude diplomová práce zaměřovat, je míra ekvivalence jednotlivých idiomů a také zjištění, zda je četnost jednotlivých druhů zvířat v obou jazycích stejná, nebo zda jeden z jazyků používá některé zvíře v idiomech častěji než druhý.

Jako výchozí jazyk je zvolena dánština. Dánské frazémy a idiomy byly shromažďovány ze všech dostupných frazeologických slovníků, a to nejen dánsko-dánských, ale také anglicko-dánských. Nejdůležitějšími zdroji byly ale dva dánské výkladové slovníky – tištěný slovník *Talemåder i dansk* od Stiga Toftgaard Andersen, který obsahuje právě jen frazémy a idiomy, a elektronický slovník *Den Danske Ordbog* od společnosti Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, který je všeobecným a velmi obsáhlým slovníkem celého dánského jazyka. Na základě těchto dvou a několika dalších

slovníků byl vytvořen obsáhlý seznam idiomatických výrazů s názvy zvířat čítající více jak 700 jednotek. Tento seznam zahrnuje též frazémy a idiomy, které obsahují další slova související se zvířecí říší – například části těla či zvířecí obydlí.

Než ale přistoupíme k analýze seznamu idiomatických výrazů a jeho popisu, budeme se nejprve věnovat především představení frazeologie a idiomatiky jako vědecké disciplíny a rozdílu v dánském a českém přístupu k této disciplíně. Dánskému přístupu se vždy budeme věnovat více než českému, jelikož čeština má velmi dobře popsany jak systém, tak i definici frazeologie a idiomatiky, kdežto dánština určitou systematiku postrádá.

Teoretická část

V teoretické části této práce se budeme věnovat především popisu jednotlivých disciplín, které budeme později používat v praktické části při podrobnějším popisu vytvořeného seznamu idiomatických výrazů.

Jedním z hlavních úkolů však bude i porovnat dánské a české pojetí daných disciplín.

1 Frazeologie a idiomatika

Frazeologie a idiomatika je lingvistická disciplína, která se zabývá popisem frazémů a idiomů. Vzhledem k absenci dostačujícího popisu této disciplíny v dánských odborných textech zde uvádíme jako výchozí podrobnější definici českou, která se nachází v jednom z Čermákových idiomatických slovníků:

„Věcně se zde za idiomatický a frazeologický výraz považuje ustálená a minimálně dvouslovná kombinace libovolného slovního druhu s jiným (případně kombinace stejných slovních druhů), která je příznačná tím, že (aspoň) jeden její člen je schopen se v daném významu a funkci spojovat s jinými slovy v textu jen krajně omezeně, popř. vůbec ne; je tedy v tomto významu či funkci omezený pouze na tuto kombinaci. Druhým (avšak nikoliv nutným) rysem takového spojení bývá jeho neobvyklá přenesenost, sémantický posun. Toto pojetí je založené jak na anomální kolokabilitě, spojitelnosti slov (popř. dalších jednotek) po stránce formální, výrazové (v tomto smyslu je taková kombinace frazém a jejich úhrn frazeologie), tak i sémantické a funkční, jež je proti formální stránce nerozložitelná ve své původní členy (v tomto smyslu jde o idiom a jejich úhrn tvoří idiomatiku), tudíž v každé takové kombinaci, chápané jako specifické jazykové pojmenování, se počítá

s přirozenou, specifickou a dvojí povahou celé oblasti, ne však vždy stejně zastoupenou.“¹

Tato definice se zcela jistě netýká pouze české frazeologie a idiomatiky, ale popisuje tuto disciplínu obecně, hodí se tedy i jako společná definice pro dánskou i českou frazeologii a idiomatiku. Například vlastnosti omezené schopnosti kombinovat se s jinými slovy či slovními spojeními než jaká jsou částmi daného idiomu či frazému si ve svém článku všímá i dánský lingvista Ken Farø.²

Rozdílu mezi pojmem frazeologie a pojmem idiomatika se budeme věnovat dále při popisu jejich hlavních jednotek, tedy frazému a idiomu. Pohled na tyto termíny je v českém a dánském jazyce odlišný, proto přistoupíme k jejich popisu až později.

Při popisu českého pojetí frazeologie a idiomatiky se také dotkneme nepřesnosti v uvedené definici – totiž poukazu na to, že frazémy a idiomy jsou minimálně dvouslovné výrazy. Tato definice ze třídy frazémů a idiomů zcela vyřazuje kompozita, která ale svou povahou do této třídy zcela jistě patří.

V češtině i v dánštině se užívá stejných výrazů, tedy *frazeologie* – *fraseologi* a *idiomatika* – *idiomatik*. Oba termíny se do moderních evropských jazyků dostaly přes latinu, jejich původ je ale řecký. Termín *frazeologie* – *fraseologi* pochází z moderního latinského *phraseologia*, jehož první část odkazuje na slovo *phrasis*, fráze, způsob vyjádření. Původní význam je tedy nauka o způsobu vyjadřování. Termín *idiomatika* – *idiomatik* pochází ze slova *idióma*, osobní zvláštnost, především jazyková, které je odvozené ze slova *idios*, vlastní, soukromý.³

V češtině se termín frazeologie objevuje v názvech lingvistických děl již na začátku 19. století, jeho první výskyt ale není spolehlivě doložen. Výraz idiomatika se naopak objevuje až daleko později, ve století dvacátém. Paralelně se tyto termíny začaly používat až poměrně nedávno.⁴

¹ ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*, s. 14.

² FARØ, Ken. *Det ligger lige på tungen: Den danske fraseologi*.

³ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie česká a obecná. Czech and General Phraseology*, s. 482.

⁴ Tamtéž, s. 482-483.

Hlavně díky Františku Čermákovi je česká frazeologie a idiomatika popsána velmi systematicky a obsáhle. V češtině již také existují velké slovníky frazémů a idiomů, zatímco v Dánsku takové slovníky teprve vznikají.

V dánštině se s popisem frazeologie začalo až na konci 20. století, zatím je ale její výzkum dosti nesystematický. Existují pouze články k dílčím problémům frazeologie, úplný a systematický popis však chybí. Od založení Dánské společnosti pro frazeologii (DANFRAS – Dansk Selskab for Fraseologi) si však lingvisté slibují daleko větší systematicčnost v popisu dánské frazeologie. Termín *frazeologie* – *fraseologi* se pak objevil ve stejné době, kdy se začalo s jejím popisem.⁵

Termín *idiomatika* – *idiomatik* je v dánštině také známý, přesto ho nenajdeme v největším dánském slovníku *Den Danske Ordbog*⁶. V jedné verzi dánského Slovníku cizích slov se ale tento výraz objevuje poprvé již na konci 70. let 20. století.⁷ Dánští autoři ve svých teoretických dílech o frazeologii a idiomatice užívají spíše jiné termíny, možná kvůli negativní konotaci tohoto slova se slovem *idiot* (dánsky také *idiot*), na který poukazuje Toftgaard Andersen ve svém teoretickém dodatku k Dánskému idiomatickému slovníku⁸. Blíže se o tomto zmíníme v kapitole o dánském pojetí výrazů frazém a idiom.

Idiomatika a frazeologie rozšiřuje jazyk o mnoho výrazů, které nelze vyjádřit pravidelným jazykem:

„Idiomatika a frazeologie je v oblasti pojmenování pravidelnému jazyku a jeho prostředkům především komplementární, zčásti se s ním však široce ‚synonymně‘ i překrývá.“⁹

Výraz *synonymně* je uveden v uvozovkách především kvůli faktu, že idiomy často odkazují k fenoménu, který je v jazyce již popsán, ale zároveň v sobě mají obsaženou i určitou nuanci, která již v pravidelném jazyce vyjádřena není. Takovým příkladem ze

⁵ FARØ, Ken. Danish Phraseography, s. 949.

⁶ *Den Danske Ordbog* [online].

⁷ TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*, s. 330.

⁸ Tamtéž.

⁹ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie česká a obecná. Czech and General Phraseology*, s. 358.

zde popisovaných idiomů je například idiom *tage én under sine vinger – vzít někoho pod svá křídla*, který lze přeložit jako *chránit někoho*. Tato definice ale není přesná, jelikož daný idiom má v sobě i určitou nuanci, která dovoluje jeho použití pouze v určitých situacích. V tomto případě můžeme danou nuanci popsat jako *osoba vyššího postavení, popřípadě osoba s více zkušenostmi, vezme pod svou ochranu osobu nižšího postavení, popřípadě osobou s menšími zkušenostmi, pomáhá jí a chrání ji*. Tento idiom tedy nelze definovat pouze jedním slovem standardního jazyka. Funkcí idiomatiky a frazeologie je především pokrývat mezery ve slovní zásobě a mimo jiné obohacovat slovní zásobu o obrazná pojmenování.

System idiomatiky a frazeologie bude probírán ve speciální kapitole.

1.1 Idiom a frazém v českém pojetí

Definice termínů frazém a idiom byla částečně podána již při definici celé disciplíny frazeologie a idiomatiky, jelikož právě frazém a idiom jsou jejími hlavními součástmi. Jednotliví autoři zabývající se frazémy a idiomy vymezují tyto termíny různě, přičemž ne všichni užívají Čermákem zavedené termíny zde uváděné. Dalšími termíny jsou např. frazeologická jednotka, idiomatická jednotka či frazeologismus. V této práci však budeme především vycházet z Čermákových teoretických děl.

Čermák tedy definuje frazém a idiom jako:

„(...) takové nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky).“¹⁰

Zmíněná definice již překonala nepřesnost, která zde byla uvedena na začátku při definování idiomatiky a frazeologie jako lingvistické disciplíny. Pod pojem ustálené *syntagma prvků* totiž spadají i kompozita – tyto prvky nemusí být představovány pouze dvěma či více samostatnými slovy, ale například i dvěma či více morfémy. Hlavní vlastností, jíž se vyznačují frazémy a idiomy, je anomálnost k standardnímu jazyku.

¹⁰ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie česká a obecná. Czech and General Phraseology*, s. 32.

Někteří další autoři dále poukazují na vlastnost obraznosti a přenesenosti frazému a idiomu, například Mrháčová, která však nepoužívá výrazy frazém a idiom, ale termín frazeologická jednotka:

„Frazeologickou jednotku (dále FJ) zde chápeme jako formálně i obsahově ustálené, závazné, obrazné spojení slov (od spojení dvojčlenných až po mikrotexty) znakové povahy, mající složku sémanticko-funkční (idiomatickou) a výrazovou (v textu vystupuje jako frazém). (...) Vedle ustálenosti, závaznosti (významové a formální vázanosti, nerozložitelnosti, lineárnosti, vysoké míry lexikalizace) a obraznosti je pro tyto útvary příznačná emocionalita, expresivnost a dále posun lexikálního významu, tj. fakt, že jejich celkový význam nebývá totožný s významem jednotlivých jejich komponentů, (...).“¹¹

Čermák vlastnost obraznosti pro frazémy a idiomy navrhuje, protože jinak by mezi frazémy a idiomy nepatřila mnohá přísloví a pořekadla, která obrazná nejsou, jako je tomu například u věty „*Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek*“.¹² Námi popisovaná přísloví ale vždy obrazná jsou a stejně tak je tomu i u uvedené autorky, která rovněž popisuje pouze frazémy a idiomy ze zvířecí říše.

Termíny frazém a idiom se v mnohém překrývají, ale přesto nejsou zcela synonymní. Pokud hovoříme o frazému, analyzujeme danou jednotku především z formálního hlediska, pokud naopak mluvíme o idiomu, analyzujeme danou jednotku spíše z hlediska sémantického. V této práci tedy budeme mluvit především o idiomu.¹³

1.2 Idiom a frazém v dánském pojetí

1.2.1 Podle dánských lingvistů

V dánštině, na rozdíl od češtiny, neexistuje žádný rozsáhlý a systematický popis frazeologie a idiomatiky, přestože se o něj někteří autoři pokouší. Jmenujme zde dva,

¹¹ MRHÁČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tematický frazeologický slovník I*, s. 3.

¹² ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie česká a obecná. Czech and General Phraseology*, s. 439.

¹³ Tamtéž, s. 33.

kteří se ve svých člancích této disciplíny věnují podrobněji a snaží se ji pojmut systematicky, Toftgaard Andersen a Farø.

U obou autorů najdeme pokusy o ujasnění terminologie, která v dánštině není přesně daná. Termínů, které označují výrazy, jež v češtině zahrnujeme pod pojmy frazém a idiom, je hned několik. Farø v jednom ze svých článků uvádí termíny *talemåde*, *ordsprog*, *idiom*, *vending*, *udtryk*, *bevinget ord* a *fyndord*.¹⁴ V dalším k nim pak přidává termín *frase*.¹⁵ Toftgaard Andersen je doplňuje o výrazy *frase* a *idiomatiske vending*, ale zároveň se věnuje i těm, které uvedl Farø.¹⁶

Nyní se postupně podrobněji podíváme na všechny uvedené termíny. Slovo *frase* znamená jak frázi, tak i frazém a idiom. Druhý význam však často koliduje s významem prvním a má negativní konotaci, v češtině bychom tento význam označili jako dutou frázi. Právě z tohoto hlediska se nehodí pro označení všech frazémů a idiomů. Zajímavé ale je, že termín *fraseologi*, který je z termínu *frase* odvozen, již tuto negativní konotaci nemá a označuje lingvistickou disciplínu, která se zabývá všemi frazémy a idiomy, tedy stejně jako v češtině.¹⁷

Termín *frase* v dánštině znamená řadu slov, která jako celek dostává v jazyce status lexému, tedy přesněji lexikalizovaný graficky disjunktní polylexikální lexém¹⁸. Existuje zde však také další definice, která jako frazém označuje jakékoliv spojení slov, kde neplatí, že význam slovního spojení je odvozen z významu jeho komponentů. Obě definice se vzájemně nevylučují, ta druhá spíše specifikuje tu první, proto Farø navrhuje, aby pro oblast frazémů, které spadají do druhé definice, byl raději užíván termín *idiom*. Termín *idiom* pak definuje za pomoci termínu *frase*, považuje tedy idiomy za pouhou část frazémů.¹⁹

¹⁴ FARØ, Ken. Danish Phraseography, s. 949.

¹⁵ FARØ, Ken. Idiommer på nettet: Den danske idiomordbog og fraseografien (<http://www.idiomordbogen.dk>), s. 210.

¹⁶ TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*.

¹⁷ Tamtéž, s. 333-335.

¹⁸ „et leksikaliseret (grafisk disjunkt) polyleksikalsk leksem“

¹⁹ FARØ, Ken. Idiommer på nettet: Den danske idiomordbog og fraseografien (<http://www.idiomordbogen.dk>), s. 208-210.

Termín *idiom* je definován jako „*et semantisk transformeret referentssvagt frasem med dual kodering, modalitet og ikonografi.*“²⁰ *Semantisk transformeret* (sémanticky transformovaný) odkazuje na vlastnosti idiomu nepřebírat význam svých komponentů; *referentssvagt* (referent oslabující) umožňuje odlišit idiom od jiných víceslovných kombinací, například z oblasti terminologie. *Dual kodering* (dvojitě kódování) poukazuje na doslovný a přenesený význam idiomu; *modalitet* (modalita) k postoji mluvčího k věcem referovaným. *Ikonografi* (obraznost) pak upozorňuje na schopnost idiomu vyvolat u recipienta určitý obraz, tedy na obraznost idiomu. Farø tedy navrhuje používat výraz *idiom* pro vše, co v češtině označujeme jako idiom.²¹

Toftgaard Andersen naopak upozorňuje na negativní nádech slova *idiom*, hlavně kvůli jeho etymologické souvislosti se slovem *idiot*. Při definici idiomu však poukazuje na podobné vlastnosti idiomu jako Farø, především na to, že význam idiomu není složen z významu jeho komponentů.²²

Sám však ve svém slovníku používá pro všechny výrazy v něm uvedené termín *idiomatisk vending* (idiomatický výraz) raději než termín *idiom*. Jako hlavní vlastnosti termínu *idiomatisk vending* uvádí:

1. vždy se skládá z více než jednoho slova,
2. netvoří v základním tvaru větu,
3. má pevnou formu,
4. význam celého idiomatického výrazu není složen z významu jeho komponentů,
5. jejich význam odkazuje k abstraktním fenoménům.

Hned z prvního bodu je jasné, proč autor nepoužívá termín *idiom* – ten totiž může být i jednoslovné kompozitum. Druhým bodem zároveň ze svého slovníku vyřazuje všechna přísloví. Uvedený termín je tedy použit spíš pro potřeby autora než pro definici všech frazémů a idiomů.²³

²⁰ FARØ, Ken. *Idiomer på nettet: Den danske idiomordbog og fraseografien* (<http://www.idiomordbogen.dk>), s. 210.

²¹ Tamtéž, s. 210-211.

²² TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*, s. 331.

²³ Tamtéž, s. 12-14.

Jako vhodný termín pro vše, co je v češtině zahrnuto pod idiomy a frazémy, by se mohlo hodit slovo *talemåde*. Tento výraz je totiž použit v několika dánských idiomatických slovnících. Farø ale tento termín zavrhuje, jelikož jeho druhý význam je *způsob vyjadřování*, a při jeho použití by lehce mohlo dojít k záměně jeho významů.²⁴ Toftgaard Andersen naopak argumentuje, že hlavní význam tohoto termínu je stejný jako význam slov frazém a idiom a že druhý význam již v dánštině ustoupil do pozadí. Proto jej on sám používá pouze v názvu svého slovníku, ve svých teoretických článcích už ale ne.²⁵

Dále jsme na začátku této kapitoly uvedli termíny *vending* a *udtryk*, které však většinou vystupují v kombinacích s adjektivem odvozeným od slov frazém či idiom. Zde jsme se například již věnovali popisu výrazu *idiomatisk vending*. Samotné výrazy však působí poněkud vágně. Výraz *vending* znamená přibližně to samé, co výraz *talemåde*; slovo *udtryk* pak do češtiny můžeme přeložit jako *výraz*, znamená tedy mnohem více než jen frazémy a idiomy.²⁶

Další termíny zde uvedené pak referují pouze k určitým oddílům frazeologie a idiomatiky a většinou odpovídají českým výrazům. Výraz *ordsprog* můžeme přeložit jako přísloví a výraz *bevinget ord* jako okřídlené slovo.

Výraz *fyndord* je však něco speciálně dánského, co není příliš rozšířené v jiných jazycích. Tento termín znamená nezávislé kombinace slov, krátké citáty, které „*show a high degree of intentional significance in the communication act*“²⁷.

Za výraz, který nejvíce odpovídá českému pojetí frazému a idiomu, bychom označili výraz *idiom*. Česká a dánská terminologie se tedy shodne na stejném termínu.

²⁴ FARØ, Ken. *Idiomer på nettet: Den danske idiomordbog og fraseografien* (<http://www.idiomordbogen.dk>), s. 207-208.

²⁵ TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*, s. 332-333.

²⁶ FARØ, Ken. *Danish Phraseography*, s. 950.

²⁷ Tamtéž, s. 950.

1.2.2 Podle slovníku Den Danske Ordbog²⁸

V druhé části kapitoly o dánském pojetí frazému a idiomu bychom se chtěli zaměřit na vlastní výzkum na poli dánské terminologie za pomoci největšího dánského výkladového slovníku. Konkrétně na čtyři výrazy, které dánští lingvisté použili jako zastřešující termíny pro celou frazeologii a idiomatiku, tedy výrazy *idiom*, *frasem*, *frase* a *talemåde*.

Výraz *idiom*, který jsme podle dánských lingvistů určili jako nejvhodnější pro probíranou oblast, je definován jako:

- „1. *fast udtryk med en samlet betydning der ikke kan udledes af de enkelte ords betydning – fx træde i spindaten, der betyder 'dumme sig'*
2. *karakteristisk udtryksmåde inden for fx musik eller billedkunst“*

Pro nás je relevantní pouze první význam, který stejně jako Farø a Toftgaard Andersen poukazuje na vlastnost idiomu nepřebírat význam svých komponentů.

Druhým zkoumaným slovem je výraz *frasem*, který se však v tomto slovníku vůbec nevyskytuje. Tento výraz nepoužívá ani Toftgaard Andersen a neobjevuje se ani ve dvou největších dánských slovnících cizích slov^{29;30}, proto bychom mohli předpokládat, že termín do dánštiny zavedl právě Farø pod vlivem cizojazyčných textů.

Termín *frase* se naopak již ve slovníku vyskytuje s následujícími definicemi:

- „1. *hult eller banalt udtryk; forslidt talemåde,*
 - 1.a *fast vending; talemåde,*
 - 1.b *ord eller ordgruppe der udgør en del af en sætning eller af en anden ordgruppe,*
2. *kortere, sammenhængende del af en melodi; en slags musikalsk sætning.“*

²⁸ Den Danske Ordbog [online].

²⁹ Politikens Store Fremmedordbog.

³⁰ Dansk Fremmedordbog.

Tento výraz má tedy spíše negativní nádech. V bodě 1.a je sice uvedena definice idiomu, ale pouze jako podskupina prázdných a banálních frází. Zcela jistě tedy není vhodný pro označení celé kategorie idiomů.

Jako souhrnný výraz bylo také navrženo slovo *talemåde*, které ve slovníku vystupuje s definicemi:

- „1. *fast sproglig vending der rummer en traditionel visdom eller morale,*
- 1.a *forslidt, fast sprogligt udtryk som ikke kan tillægges reelt indhold,*
- 2. *måde at tale på; sproglig udtryksmåde“*

V souladu s Toftgaard Andersenem je význam *způsob vyjádření* uveden až na druhém místě, tedy jako méně častý. V prvním významu se však odlišují – Toftgaard Andersen uvádí tento termín v názvu svého idiomatického slovníku, tedy jako zastřešující pojem pro všechny frazémy a idiomy, zde je však uveden spíše jako termín znamenající pouze jednu část idiomů, konkrétně přísloví. Zajímavé je, že v bodě 1.a je tento výraz synonymní s výrazem *frase*.

V souladu s dánskými lingvisty se tedy i podle slovníku ukazuje jako nejvhodnější dánský termín slovo *idiom*, přičemž jeho hlavní vlastností je odlišnost ve významu kombinace slov a ve významu jejich komponentů.

2 Klasifikace idiomatiky a frazeologie

V tomto oddílu srovnáme české a dánské pojetí klasifikace idiomatiky a frazeologie. V češtině je klasifikace daleko rozsáhlejší a daleko lépe strukturálně zpracovaná, ale i v dánštině nacházíme pokusy o určitou klasifikaci.

2.1 České pojetí³¹

Frazeologii a idiomatiku můžeme klasifikovat z různých hledisek. Pro obecný popis je nejvhodnější klasifikace formálně-strukturní, existují však i další, například funkční či tematická. Těmi se zde však zabývat nebudeme.

Formálně-strukturní klasifikace dělí frazémy na tři skupiny, na frazémy kolokační, propoziční a lexikální.

Tato klasifikace sice není zcela dokonalá, jelikož je založena na komponentech frazému, který však má být chápán jako celek a má být dále nedělitelný, nicméně je to jediná klasifikace, která dokáže nejobecněji pokrýt všechny frazémy.

Dodejme jen, že do této klasifikace zahrnujeme i tzv. kvazifrazémy a kvaziidiomy, které jsou okrajovou částí frazeologie a idiomatiky, jelikož už postupně přechází do pravidelného jazyka. Jejich míra idiomatičnosti je ve srovnání s idiomy a frazémy daleko nižší. Jako příklad ze zvířecí říše můžeme uvést spojení *kočičí hlava* (v dánštině *brosten*, což není idiom) jako označení pro *dlažební kostku*.

2.1.1 Kolokační frazémy

Mezi kolokační frazémy řadíme frazémy a idiomy, které jsou složeny ze dvou a více slov či morfémů, ale jako celek netvoří větnou konstrukci.

³¹ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie česká a obecná. Czech and General Phraseology*, s. 42-61.

Tyto frazémy můžeme následovně rozdělit do tří skupin. U každé skupiny je pro větší představu uveden příklad. Pokud je to možné, je příklad vybrán ze zvířecí říše, kterou se tato práce zabývá.

- A. Binomiály (*pes a kočka, kočka a myš, krev a mlíko*)
- B. Přirovnání (*mít hlad jako vlk, holubičí povaha, být lehký jako pírko*)
- C. Verbonominální kvazifrazémy (*dostat hlad, ztratit paměť, způsobit škodu*)

Pod pojmem binomiály se rozumí kolokace složená ze dvou či více komponentů stejného slovního druhu. Přirovnání je pak speciální druh idiomu, „*který explicitně označuje vztah podobnosti mezi referentem, kontextově doplňovaným, a modelem, který je součástí tohoto idiomu.*“³² Do verbonominálních kvazifrazémů spadají kombinace sloves a abstraktních substantiv, které se už v mnohém blíží standardnímu jazyku, proto je označujeme jako kvazifrazémy.

2.1.2 Propoziční a polypropoziční frazémy

Propoziční frazémy vždy tvoří ustálenou a uzavřenou větu. Jejich nejznámější částí jsou přísloví. Tyto frazémy dělíme podle počtu subjektů v nich obsažených, popřípadě také podle počtu vět. Stejně jako u předchozí skupiny kolokačních frazémů ke každé pro představu uvedeme příklad, který pokud možno pochází ze zvířecí říše.

- A. Frazémy monosubjektové
 - a. Propoziční (*Ani kuře zadarmo nehrabe.; Na Nový rok o slepičí krok.; V tom je jádro pudla.*)
 - b. Polypropoziční (*Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá.; Nech to koňovi, ten má větší hlavu.; Kdyby blbost kvetla, budeš samý poupě.*)
- B. Frazémy intersubjektové (*A: Proč? – B: Pro slepičí kvoč.; A: Děkuji. – B: Není zač.; A (v reakci na kýchnutí): Prozdrav pánbu! – B: Dejž to pánbu!*)

Monosubjektové frazémy se vyznačují přítomností pouze jediného společného mluvčího, popřípadě jednoho pevného subjektu, frazémy intersubjektové se naopak v komunikaci vztahují k více mluvčím. Monosubjektové frazémy se mohou skládat pouze z jedné věty,

³² ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie česká a obecná. Czech and General Phraseology*, s. 48-49.

ty označujeme za propoziční, nebo mohou obsahovat vět více, jsou tedy polypropoziční. U intersubjektových frazémů platí, že se vždy skládají ze dvou a více propozicí či vět.

2.1.3 Lexikální frazémy

Lexikální frazémy obsahují především morfémové komponenty a mohou být tvořeny jak odvozováním, tak i skládáním. Jako příklady zde můžeme uvést *každopádně*, *kratochvíle* či *tlučhuba*.

V češtině těchto frazémů není mnoho, neboť používá například k přirovnáním spíše kolokace, dánština jich má naopak mnohem více.

2.2 Dánské pojetí

V dánštině žádné systematické a rozsáhlé členění neexistuje. Toftgaard Andersen pouze ve svém slovníku idiomů definuje, co on sám řadí pod pojem idiomatické výrazy (*idiomatisk vending*), a ty následně zařazuje do svého slovníku. V teoretickém dodatku pak vyjmenovává další jednotky a označuje je jako idiomaticky spřízněné. Daleko systematictěji se dělení věnuje Farø v jednom ze svých článků. Na pojetí obou autorů se zde podíváme blíže.

2.2.1 Stig Toftgaard Andersen³³

Jak už jsme uvedli při definici frazému a idiomu, Toftgaard Andersen přisuzuje svým idiomatickým výrazům (*idiomatisk vendinger*) celkem pět vlastností:

- A. vždy se skládají z více než jednoho slova
- B. netvoří v základním tvaru větu
- C. mají pevnou formu
- D. význam celého idiomatického výrazu není složen z významu jeho komponentů
- E. jejich význam odkazuje k abstraktním fenoménům.

³³ TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*, s. 12-14; 348-361.

V dodatku pak vyjmenovává deset fenoménů spřízněných s idiomatickými výrazy, které však do svého slovníku nezahrnul, přičemž vždy podává vysvětlení, proč zrovna tyto nejsou zahrnuty. My však z hlediska strukturálního uvedeme pouze název skupiny a tu pak doplníme o příklady, popřípadě popíšeme, co vše do skupiny patří. Většina příkladů je uvedena podle Toftgaard Andersena.

1. Jednoduchá slova (*simpleksord*) – *and* ve významu novinářská kachna; *gås* jako nadávka pro osobu ženského pohlaví.
2. Kompozita (*komposita*) – složeniny se slovem *-løve*, například *salonløve* – lev salónů; složeniny se slovem *hunde-*, například *hundesulten* ve významu mít velký hlad / mít hlad jako vlk.
3. Lexikální celky (*leksikalske helheder*)
 - a. Apelativa (*appellativer*) – názvy pokrmů (*benløse fugle*), názvy nápojů (*russisk havfrue*), rostlin (*fandens mælkebøtte*) či nemocí (*røde hunde*).
 - b. Propria (*proprier*) – geografické názvy (*Det Røde Hav*), názvy budov (*Det Hvide Hus*), institucí (*Røde Kors*), firem (*Jyske Bank*) apod.
4. Pozdravy apod. (*hilsener o.l.*) – kontaktní a zdvořilostní fráze jako například *davs, hej a tak for i aften*.
5. Pranostiky (*bonderegler*) – například *Når solen går ned i en sæk, står den op i en bækk*.
6. Přísloví (*ordsprog*) – například *Når katten er ude, spiller musene på bordet.; Én svale gør ingen sommer*.
7. Wellerismy (*wellerismer*) – tento název pod sebou skrývá humorné průpovídky skládající se z určitého prohlášení (které je často příslovím), z uvedení mluvčího a z uvedení dané situace, například *”Det hele er kun en overgang,” sagde ålen. Den lå på stegepanden*.
8. Větné citáty (*sætningsformede citater*) – například *Det er kaviar for hoben.; Terningerne er kastet*.
9. Slangové výrazy (*slang*) – v této kategorii je těžké odlišit, zda se stále jedná o slangový výraz nebo zda již daný výraz přešel do pravidelného jazyka.
10. Termíny (*termer*) – může se jednat o termíny z různých odvětví, například náboženské (*den sidste olie*), lékařské (*den spanske syge*), sportovní (*sidde på bænken*) apod.

U posledních dvou skupin jsou samozřejmě myšleny idiomatické slangové výrazy a idiomatické termíny. Všechny tyto skupiny se v češtině řadí mezi frazémy a idiomy.

2.2.2 Ken Farø³⁴

Farø podává daleko systematictější a na první pohled i vědecktější členění, které se již blíží členění českému. Většina jednotek frazeologie je označována jako *fraseologisme* (fraseologismus) a idiomy jsou pouze jedna z podskupin. Farøovo členění vypadá následovně:

1. Kolokace (*kollokationer*) – důležitým kritériem pro jejich odlišení od kolokací standardního jazyka je spojený význam (*samlet betydning*).

Příklady: *trække cyklen, salt og peber, gå til spejder.*

2. Syntagma funkčních sloves (*funktionsverbalsyntagmer*) – od kolokací je odlišuje gramatická schematizace.

Příklady: *komme ngn til hjælp, ngt tager sin begyndelse, bringe ngt til afslutning.*

3. Každodenní fráze či pragmatické fraseologismy (*rutineformler eller pragmatiske fraseologismer*)

Příklady: *tak for sidst!, selv tak!/tak i lige måde!, hvad skulle det være?.*

4. Frázové vzorce (*fraseoskabeloner*) – fraseologismy vytvořené podle vzorců, jako například [KOMPARATIV] + [KOMPARATIV] či {HYPERBEL}: [NGN/NGT] får [NGN/NGT] til at ligne en/et [NP].

Příklady: *mere og mere; bedre og bedre; (...) Vi er tvunget ud i en modoffensiv, der får Slaget på Reden til at ligne en spejdertur.*

5. Okřídlená slova (*bevingede ord*)

Příklady: *i begyndelsen var ordet; man binder os på mund og hånd; frihed, lighed og broderskab.*

6. Frázová slovesa (*partikelverber*)

Příklady: *dukke op, bukke under, takke af.*

³⁴ FARØ, Ken. Ikke kun idiomer. Om oversættelse af fraseologi, s. 4-10.

7. Frazeologismy s unikátními komponenty (*fraseologismer med unikale komponenter*) – frazeologismy obsahující slovo, které se samostatně v jazyce nevyskytuje.

Příklady: *kende sine pappenhejmere, fryd og gammen.*

8. Expletivní konstrukce (*ekspletiviske konstruktioner*) – obsahují vždy zájmeno, které ovšem neodkazuje k dříve jmenovanému výrazu, ale má vlastní syntaktickou funkci.

Příklady: *være på den, være ked af det, gøre det.*

9. Paralelní výrazy a binomiály (*tvillingeformler og binominaler*)

Příklady: *ude og hjemme, i ny og næ, potter og pander.*

10. Reduplikační frazeologismy (*reduplikative fraseologismer*) – spojení dvou synonymních výrazů.

Příklady: *vende og dreje sig, tyk og fed, gå fra hus og hjem.*

11. Frazeologické odborné termíny (*fraseotermer*)

Příklady: *in medias res, tålt ophold, kold fusion.*

12. Frazeologická vlastní jména (*fraseonymer*)

Příklady: *Kongens Lyngby, Det Hvide Hus, Roskilde Festival.*

13. Přísloví (*ordsprog*)

Příklady: *man skal ikke gå over åen efter vand; man har et standpunkt, til man tager et nyt.*

14. Idiomy (*idiomer*)

Příklady: *hvidt som sne, lige ud af landevejen, med hoved under armen.*

Některé frazeologismy mohou s menší obměnou patřit do více skupin současně – například některá přísloví byla základem pro vytvoření idiomu, a proto se jako plná větná konstrukce vyskytují mezi příslovími a jako nevětná mezi idiomy. Takovým případem je například dvojice *man skal ikke gå over åen efter vand – gå over åen efter vand.*

3 Kognitivní pohled na frazeologii a idiomatiku³⁵

Kognitivní lingvistika, která je jednou ze zkoumaných oblastí kognitivní vědy, se zabývá chápáním jazyka v našem mozku. Popřípadě se snaží popsat, jak jsou naše jazykové znalosti v mozku uspořádány a jak je využíváme ke komunikaci, jakým způsobem máme v mozku uloženou slovní zásobu a jak na ni aplikujeme pravidla gramatiky pro utvoření i zcela jednoduché věty.³⁶

Jedna část kognitivní lingvistiky pak přímo zkoumá chápání idiomů a frazémů. Toto zkoumání je však stále ve vývoji, proto zde nelze uvést úplné závěry, pouze několik poznámek o našem chápání idiomů.

Podle výzkumů je naše chápání idiomů velice specifické, jelikož idiom nechápeme pomocí analýzy významů jeho komponentů, ale jako celistvou jednotku, ke které je připsán jednotný význam. Naše rychlost chápání je pak stejná jako kdyby se jednalo o samostatné slovo. Přenesený význam idiomu také chápeme daleko rychleji než doslovný význam daného idiomu. Idiomy jsou tedy v našem mozku nejspíše uloženy společně s dalšími samostatnými jednotkami slovní zásoby a při jejich přečtení či zaslechnutí je jejich význam vyvolán stejně rychle jako význam jednoduchého slova.

Přesto nemůžeme idiomy označit jako „mrtvé metafory“, jak tomu bylo v minulosti. Idiom v sobě totiž neskrývá pouze prostý význam, který by mohl být vyjádřen jednou frází či větou. Význam komponentů idiomu se nemůže jen prostě vymazat, i ony mají na významu idiomu určitý podíl. Ne všechny idiomy můžeme používat ve všech kontextech, kde bychom mohli použít frázi či větu, která je charakterizuje. Příklad k tomuto může být stejný, jaký jsme uvedli při definici funkce frazeologie a idiomatiky pomocí idiomu *tage én under sine vinger* – *vzít někoho pod svá křídla*. Tento idiom má v sobě obsaženo mnohem více než jen prostý význam *chránit někoho*.

³⁵ CACCIARI, Cristina. TABOSSI, Patrizia. (ed.). *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*.

³⁶ SCHWARZOVÁ, Monika. *Úvod do kognitivní lingvistiky*, s. 31-35.

Pokud by se skutečně jednalo o mrtvé metafory, nebyli bychom schopni rozeznat význam komponentů idiomu. Člověk je ale schopen rozložit idiom na jeho komponenty, pokud to potřebuje. Dokonce je schopen obměňovat komponenty idiomu za jim synonymní výrazy a rozšiřovat tak bohatství jazyka. Toto samozřejmě není možné se všemi synonymními výrazy komponentů a také ne u všech idiomů, záleží na míře strnulosti jeho struktury a na míře jeho idiomatičnosti. Jazykový cit ale rodilému mluvčímu zpravidla pomůže rozpoznat, jaké obměny jsou u konkrétního idiomu možné a jaké nikoliv.

Pro schopnost chápání idiomů je potřeba určitý vývoj našeho mozku, například malé děti nejsou schopny chápat přenesený význam idiomů, ale pouze jejich význam doslovný.

4 Přenesená pojmenování

Tato práce se však nebude věnovat pouze frazémům a idiomům, jelikož do jejich definice nespádají některé z jednotek uvedených v seznamu idiomatických výrazů, který byl nashromážděn pro tuto práci. I díky nim nebylo možné vytvořený seznam nazvat seznamem idiomů, ale zvolit jiný pojem, který by pokrýl i další jednotky.

Těmito jednotkami jsou jednoslovná pojmenování zvířat s přeneseným významem. I tyto výrazy odkazují na vlastnosti zvířat a jsou vlastně jistým druhem přirovnání, přesto je nemůžeme označit jako frazémy a idiomy, protože se neskládají z žádných komponentů. Můžeme je ale velice dobře označit jako metaforické výrazy, jelikož metaforou se rozumí přenesení významu na základě vnější či vnitřní podobnosti.

Nebo také jako idiomatické výrazy. Toto slovní spojení může zahrnovat jak frazémy a idiomy, tak i přenesená pojmenování, jelikož výraz „idiomatické“ znamená nejen týkající se idiomu, ale v našem pojetí i podobný idiomu. Přenesená pojmenování v mnohém idiomu podobná jsou, pouze jim chybí vlastnost rozložitelnosti na více členů.

Někdy bývají tato přenesená pojmenování ve slovnících uváděna společně se slovesem (nejčastěji sloveso být – *være et svin* – *být svině*), které z nich dělá výraz složený z více komponentů, tedy pravý idiom. Toto sloveso se však může obměňovat, proto jsou v našem slovníku tyto výrazy uváděny většinou samostatně, v případě dánštiny pouze s neurčitým členem. Vždy je ale rozhodující, v jakém tvaru byl výraz uveden ve slovníku.

5 Etymologie

Etymologie je lingvistická disciplína zabývající se původem slov, samozřejmě nejen samostatných slov, ale například i frazémů a idiomů. V dánštině ani v češtině ale žádný souhrnný etymologický slovník frazémů a idiomů neexistuje. Některé knihy se zabývají vybranými frázemi, jejich úplný etymologický slovník však chybí.

Jedním z důvodů může být fakt, že u idiomů a frazémů není jejich původ vždy zcela jasný. A přestože u některých z nich známe příběhy o jejich vzniku, nemusí to znamenat, že jsou pravdivé – že se například nejedná pouze o lidovou etymologii, která byla vymyšlena a později tradována jako pravdivá.

Existují však i frazémy a idiomy, u nichž jejich přesný původ známe, jelikož vznikly z citátu z určitého díla či na základě celého textu díla. Takovým příkladem je idiom *en grim ælling – ošklivé káčátko*, které pochází z jedné z pohádek dánského autora Hanse Christiana Andersena. Dalším jistým zdrojem je pak v našem kulturním prostředí Bible, jelikož naše společnost je postavena na křesťanském základu, a právě z ní pochází velká většina frazémů a idiomů, u nichž známe původ. Biblický původ ale ne vždy znamená, že se daný frazém či idiom nevyskytoval i dříve, jak tomu je například u idiomu *kaste perler for svin – házet perly sviním*, který sice najdeme v Bibli, ale který se vyskytuje už i ve starších mezopotamských textech.³⁷

Zdroje frazémů a idiomů jsou například tyto (u každého z nich je uveden příklad, v případě Bible pak i přesný původ, kde první číslo představuje číslo kapitoly a druhé označení řádku)³⁸:

A. Bible:

- a. Starý zákon: *tage én under sine vinger – vzít někoho pod svá křídla* (Žalmy 17,8).
- b. Nový zákon: *kaste perler for svin – házet perly sviním* (Matouš 7,6).

³⁷ RØDER, Allan. *Danske talemåder*.

³⁸ TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*, s. 380-388.

- B. Antika: *rejse sig fra asken som en fugl Fønix – povstat jako fénix z popela.*
- C. Lidové pověry: *male fanden på væggen – malovat čerta na zed'.*
- D. Mimoevropské kultury: *grave stridøksen – zakopat válečnou sekyru.*
- E. Středověká rytířská kultura: *være på den høje hest – být na koni.*
- F. Řemesla: *have mange jern i ilden – mít mnoho želízek v ohni*
- G. Literatura:
 - a. Ezopovy bajky: *når katten er ude, spiller musene på bordet – když není kocour doma, mají myši pré.*
 - b. Pohádky H.Ch. Andersen: *en grim ælling – ošklivé kačátko.*
 - c. Don Quijote: *kæmpe med vejrmøller – bojovat s větrnými mlýny.*
 apod.

Tento přehled zdaleka neobsahuje všechny zdroje, pouze několik vybraných.

Dánsko i Česko mají stejný kulturní základ, tedy křesťanský, ovšem to neznamená, že sdílejí všechny idiomy. Dokonce ani u idiomů z Bible, které se vyskytují v dánštině, není vždy jisté, že se budou vyskytovat i v češtině. Tak tomu například je u dánského idiomu *danse om(kring) gulvkalven*, který pochází z Exodu, kapitoly 32³⁹, jehož ekvivalent v češtině nenajdeme.

Některé idiomy pak pocházejí ze stejného zdroje, ale přesto jsou jejich komponenty v obou jazycích obměněny. Jako příklad zde můžeme uvést idiom, který pochází z jedné z Ezopových bajek. V češtině zní *dělat z komára velblouba*, v dánštině a také v dalších germánských jazycích je ale velbloud vyměněn za slona: *gøre en myg til en elefant*.

³⁹ KATLEV, Jan. STEEN SPLIEDT, Hanne. *Politikens Hvorfor siger vi sådan*.

6 Ekvivalence

Překlad idiomů z jednoho jazyka do druhého je vždy problematický, jelikož frazeologie a idiomatika je kulturně specifická pro každý jazyk a ne vždy existují v obou jazycích přesné ekvivalenty.

Při kontrastivním zkoumání ekvivalence frazémů a idiomů jsme na základě našeho seznamu idiomatických výrazů určili pět základních typů ekvivalence:

1. Úplná ekvivalence (označení ‚=‘)

Frazémy a idiomy se shodují jak po stránce významové tak i formální – můžeme tedy doslovně přeložit frazém z jednoho jazyka do druhého bez změny významu.

slå to fluer med ét smæk – zabít dvě mouchy jednou ranou

2. Bázová ekvivalence (označení ‚≐‘)

Frazémy a idiomy se v obou jazycích neliší po stránce významové a navíc obsahují i stejné bázové slovo. Po formální stránce jsou ale rozdílné, mají například odlišnou syntaktickou strukturu.

abe efter – opičít se po (český výraz je zvrtný)

3. Částečná ekvivalence (označení ‚≈‘)

Frazémy a idiomy jsou shodné po stránce významové, formálně se ale liší. Obsahují však bázové slovo pocházející ze zvířecí říše. Formální rozdíl může být například v záměně jednoho ze slov či v celé větné struktuře.

købe katten i sækken – [doslovný překlad koupit kočku v pytli] – koupit zajíce v pytli

4. Idiomatická ekvivalence (označení ‚+‘)

Frazémy a idiomy jsou shodné po stránce významové, formálně se ale liší. Formální rozdíl je především v nepoužití bázového slova souvisejícího se zvířecí říše, ale může být i ve větné struktuře.

sove som et murmeldyr – [doslovný překlad *spát jako svišť*] – *spát jako poleno*

5. Nulová ekvivalence (označení ,0')

Idiomy a frazémy v jednom z jazyků zcela chybí a musí být tedy přeloženy pouze pomocí vysvětlení ze standardního jazyka.

en lille fjer kan blive til fem høns – [doslovný překlad *z peříčka může vzniknout pět slepic*] – *fámy / pomluvy přehánějí*

Nebylo možné ponechat pouze tři základní skupiny ekvivalence – tedy ekvivalenci úplnou, částečnou a nulovou, jelikož v této práci se zabýváme pouze jednou určitou sémantickou skupinou, a tak je pro nás především důležitá ekvivalence bázových slov. Z tohoto důvodu byla zavedena ještě skupina frazémů a idiomů, v nichž vystupuje stejné bázové slovo jak v dánštině, tak i v češtině, po formální stránce se ale idiom v některých detailech liší – jak vidíme na příkladu, sloveso může být zvrtné pouze v jednom z jazyků. Přesto musíme brát ohled na rozdíly ve formální stránce obou jazyků – dánština například prakticky nezná vidy u sloves, tudíž můžeme některé dánské výrazy přeložit jak dokonavou, tak i nedokonavou formou. V tomto případě se tedy jedná o úplnou ekvivalenci. Stejně tak nebude brán ohled ani na určitost či neurčitost substantiva v dánštině, jelikož v češtině kategorii určitosti neznáme. Další přidanou kategorií je pak skupina idiomů, kde sice najdeme český ekvivalentní idiomatický výraz, ale ten neobsahuje žádný výraz ze zvířecí říše.

Zvláštním případem jsou tak zvaní falešní přátelé (*falske venner*), kdy je forma idiomu absolutně identická, význam je však odlišný. Při překladu těchto idiomů může tudíž snadno dojít k záměně významů. Příkladem z námi probírané oblasti je výraz *kattevask*, což znamená mýt se velice málo. V češtině mu odpovídá idiom *mýt se jako kočka*, který ovšem znamená mýt se hodně a pečlivě, tedy úplný opak. Tento fenomén se ale především vyskytuje na úrovni slov, kdy slova ve dvou jazycích stejně znějí, ale znamenají něco jiného. V dánštině a v češtině je to například slovo *buk* – v dánštině toto spojení písmen znamená kozel, v češtině druh listnatého stromu. Tuto skupinu pro malý výskyt neuvádíme jako samostatnou, přesto se v seznamu idiomatických výrazů vyskytuje a je označena značkou ,≠'.

7 Zvířecí symbolika⁴⁰

Zvířata jsou součástí života člověka už od pravěku, kdy sloužila především jako zdroj potravy, a jejich soužití s nimi trvá až dodnes. Není tedy divu, že právě ona jsou zdrojem mnohých symbolů a člověk jejich vlastností často využívá pro porovnání se sebou samým. Krom toho jsou zvířata ve všech světových kulturách součástí náboženství a člověk jim již odedávna připisuje magické schopnosti a mnohá z nich také uctívá.

To, že ne všechny kultury pohlíží na určité zvíře stejně, můžeme ilustrovat na příkladu hada – v Indii představuje život a plodnost, v asijských kulturách je považován za posvátné zvíře a je uctíván jako symbol moudrosti a ostrovtipu, v kulturách založených na křesťanství je naopak viděn jako symbol ďábla a nepřítele Boha.

Dánská i česká kultura má svůj základ v křesťanství, proto se zde stručně zastavíme u zvířat, která jsou pro křesťanství důležitá, a u jim připisovaných vlastností.

Beránek symbolizuje Krista, který se obětoval za hříchy světa, a proto je symbolem čistoty, nevinnosti a neposkvrněnosti. Mimoto jsou mu připisovány takové vlastnosti jako mírnost a poddajnost. Had je naopak symbolem ďábla a pokušitele, zároveň je ale také považován za symbol Krista a moudrosti. Z ptáků se v křesťanské kultuře objevuje jeřáb jako symbol bdělosti, loajality a dobroty; kohout pak představuje Krista a jeho ostražitost před mocnostmi zla.

Evropská křesťanská kultura je ale ovlivněna i mnoha dalšími náboženstvími a některé jejich symboly si vzala za své. Tak je tomu například u sovy jako symbolu moudrosti.

Mnohé vlastnosti pak byly zvířatům připisovány podle jejich vzezření či podle jejich vlastností. Tak je většina velkých šelem považována za symbol síly, slon za symbol velikosti, ryby za symbol mlčenlivosti a jestřáb za symbol ostrého zraku. Estetické cítění

⁴⁰ ŠLACHTOVÁ, Irena. *Zvířecí symbolika, její vývoj a uplatnění ve firemní značce*, s. 12-28.

pak má na symboliku zvířat také svůj vliv, proto například označujeme labuť jako symbol krásy, kdežto ropuchu jako symbol ošklivosti.

Praktická část

Praktická část bude věnována především podrobnému popisu vytvořeného seznamu idiomatických výrazů. Ten ale obsahuje na sedm set různých výrazů, proto není v našich silách ho zde podrobně popsat celý. Proto bude seznam nejdříve pojat všeobecně a poté bude učiněn výběr pouze několika výrazů ze zvířecí říše a na ty se později zaměříme podrobněji.

Cílem práce bude i porovnání zde dosažených výsledků na poli ekvivalence a chápání idiomů s dalšími diplomovými pracemi, které se zabývají idiomatickými výrazy v severských jazycích.

Vzhledem ke společnému křesťanskému základu předpokládáme, že míra ekvivalence idiomatických výrazů bude vysoká a že se bude v zásadě shodovat i vnímání jednotlivých zvířat. Tomu nasvědčují především poznatky získané při shromažďování látky na seznam idiomatických výrazů.

Porovnáním frazémů a idiomů v dalších severských jazycích se zabývají pouze dvě diplomové práce. Jejich autorky došly v otázce ekvivalence k odlišným poznatkům.

Práce zabývající se somatickými idiomy v dánštině uvedenou hypotézu vyvrací. Pro ni byl vytvořen korpus 1024 idiomatických výrazů, u nichž se sémantická ekvivalence potvrdila pouze u 44,8 % frazému a idiomů.⁴¹ Práce věnující se norským somatickým výrazům hlava, ruka a srdce ale uvedenou hypotézu potvrzuje. Podle ní „*vnímání hlavy, ruky a srdce v české a norské kultuře není příliš odlišné*“⁴². Tato práce ale nepodává žádné číselné údaje, které by citovaný text podložily.

Žádná z těchto prací se ale nezabývá frazémy a idiomy obsahujícími výrazy ze zvířecí říše, proto zde můžeme dojít ke zcela jiným závěrům. Obě skupiny frazémů a idiomů mají své specifické vlastnosti, například rozmanitost živočišných druhů je daleko

⁴¹ DOLEŽALOVÁ, Daniela. *Lidské tělo v dánské frazeologii a idiomatice*, s. 70.

⁴² COLLEROVÁ, Jitka. *Obraz hlavy, ruky a srdce v českém a norském jazyce*, s. 69.

větší než rozmanitost částí těla. Stejně tak se zvířata většinou objevují v idiomech s jiným záměrem, než je tomu u částí těla.

Důležitou součástí praktické části pak bude i popis etymologie frazémů a idiomů. Poznámky o původu se bohužel vyskytují pouze u zlomku nalezených idiomatičtých výrazů, přesto bude zajímavé se na ně blíže podívat.

8 Seznam idiomatičtých výrazů

Seznam idiomatičtých výrazů je výsledkem důkladného dohledávání výrazů ze zvířecí říše ve všech dostupných dánských slovníčích, přesto není zcela kompletní. Cílem totiž nebylo posbírat všechny existující dánské idiomy, které obsahují výrazy ze zvířecí říše, ale pouze reprezentativní vzorek, který by měl odrážet výrazy stále aktuální a v moderní psané či mluvené dánštině stále používané.

8.1 Zdroje

Jako primární jazyk byla zvolena dánština, k dohledávání idiomatičtých výrazů tedy byly použity výhradně dánské slovníky. Až po vytvoření seznamu dánských výrazů a jejich definic bylo přistoupeno k dohledávání českých ekvivalentů za pomoci českých idiomatičtých slovníků a vlastních vědomostí.

V dánštině neexistuje žádný rozsáhlý idiomatičtý slovník, proto muselo být k tvorbě seznamu využito více zdrojů. Aby byl dodržen požadavek aktuálnosti všech výrazů uvedených v seznamu, byly vybírány pouze slovníky vydané po roce 1980. Navíc ve většině z nich bylo v předmluvách přímo uvedeno, že obsahují pouze aktuální slovní zásobu. Všechny použité zdroje můžeme podle jejich obsahu rozdělit celkem do pěti skupin.

V první skupině, která byla již od začátku považována za základní a pro práci nejdůležitější, najdeme dánské idiomatičtý slovníky, v nichž je vždy uveden daný výraz a jeho definice v dánštině, popřípadě i další údaje, jakými jsou například anglické a

německé ekvivalenty či synonymní výrazy. Tyto slovníky pak buď obsahují výběr ze všech idiomů, anebo se zaměřují pouze na jejich určitou část, v tomto případě na idiomy s výrazy ze zvířecí říše. Z těchto slovníků bylo získáno nejvíce výrazů uvedených v seznamu.

Do druhé skupiny můžeme zařadit dvojjazyčné anglicko-dánské idiomatické slovníky. Pro ně byla ovšem vždy primárním jazykem angličtina, proto jediným způsobem dohledávání dánských výrazů bylo pátrání v jejich stručných rejstřících a později dohledávání definic u jejich anglických ekvivalentů. Zde byla také velkou nevýhodou absence dánské definice, která se musela pro potřeby zde uvedeného seznamu získat překladem definice anglické. Při existenci dánské definice například ve výkladových slovnících byla proto tato přeložená definice nahrazena a zdroj výrazu byl změněn na zdroj s dánskou definicí. To však nebylo možné u všech výrazů, a proto jsou pro označení přeložených definic použity hranaté závorky. Všechny přeložené definice byly zkontrolovány dánskými rodilými mluvčími.

Třetí speciální skupinu tvoří pouze jeden zdroj. Je jím cvičebnice idiomatických a frazeologických výrazů pro studenty dánštiny. Tato kniha obsahovala sadu cvičení i s klíčem, čímž byla zajištěna správnost dohledaných výrazů. Některé dohledané idiomy ale neobsahovaly definice, pouze například synonymní výraz, proto byl později význam dohledán v jednom z dalších zdrojů.

Zajímavým zdrojem byly i knihy zabývající se původem různých slovních spojení, mimo jiné i těch idiomatických. Tyto knihy nebyly příliš obsáhlé, ale zato kromě daného výrazu a jeho dánské definice poskytly i velice důležité poznámky o jeho vzniku či původu. Ty budou využity především v kapitole o etymologii dánských idiomatických výrazů.

Poslední skupina slovníků se již nezabývá pouze idiomatickými výrazy, ale zahrnuje všechna dánská slova. Jedná se o dánské výkladové slovníky. Pro tuto práci byly použity celkem dva – jeden s aktuální slovní zásobou a druhý se slovní zásobou odpovídající polovině 20. století. Tento slovník byl ale použit pouze při dohledávání definic výrazů nalezených v jiném zdroji, a tak byl tedy dodržen požadavek aktuálnosti. Pro značnou rozsáhlost slovníku s aktuální slovní zásobou ale bohužel není zaručeno, že se podařilo dohledat všechny idiomatické výrazy týkající se zvířecí říše. Ty nejznámější a

nejfrekventovanější v našem seznamu ale uvedené jsou. U tohoto slovníku byly ke každému heslu přiřazeny idiomatické výrazy. Všechny běžně užívané výrazy pro zvířata byly dohledány a idiomy u nich uvedené pak byly zahrnuty do seznamu. Navíc byly dohledány i složeniny, jichž je daný výraz součástí, a k nim uvedené idiomy byly rovněž připsány do seznamu.

Každý výraz uvedený v našem seznamu obsahuje odkaz na zdroj, kde byl nalezen. Nejrelevantnější je vždy zdroj, kde byla uvedena definice v dánštině, což znamená, že pokud byl výraz nalezen ve zdroji bez dánské definice a ta byla poté vyhledána v jednom ze slovníků, je jako zdroj uveden ten s dánskou definicí. To ovšem znamená, že ze seznamu zdrojů byly vyloučeny některé knihy, které byly použity pouze pro dohledávání výrazů, nicméně je možné je nalézt v Seznamu použité literatury.

U jednoho idiomatického výrazu nebylo možné dohledat definici v žádném dostupném zdroji, proto byla zjištěna od dánských rodilých mluvčích. Jedná se o *med spæk fanger man mus – (bez českého ekvivalentu)*. U tohoto výrazu je jako zdroj uveden ten, kde byl daný výraz nalezen, definice ale byla vytvořena při konzultacích s cand.mag. Randi Marií Snedkov a cand. mag. Ninou Møller Andersen, ph.d.

Pouze u jednoho výrazu v našem seznamu, konkrétně *man skal ikke skue given hest på tænderne/i munde – darovanému koni na zuby nehled'*, jsou uvedeny dva zdroje. V tomto případě byl výraz nejdříve vyhledán i s definicí v jednom slovníku a následně doplněn podle slovníku druhého.

Většina výrazů se samozřejmě vyskytuje ve více než jednom slovníku, přesto je jako zdroj vždy uveden pouze jeden, až na výše popsaný příklad s dvěma zdroji. Jako zdroj je pokaždé označen ten, kde byl daný výraz nalezen poprvé. Při dohledávání idiomů bylo postupováno systematicky od idiomatických slovníků až po slovníky výkladové, proto je tento systém značení považován za ideální.

Nyní následuje soupis všech zdrojů vyskytujících se v našem seznamu. Tučně uvedené písmeno či kombinace písmen je zkratkou používanou pro identifikaci zdroje, za ní pak následuje jeho bibliografická citace. Zkratka je vytvořena podle prvního písmene příjmení autora, v případě slovníku s velkým množstvím autorů pak podle prvních písmen jeho názvu.

- A** TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*. København: Gyldendal, 2001.
- B** BANG, Jens. *En ræv bag øret. Udtryk og talemåder med dyrenavne – på fire sprog*. København: Borgens Forlag, 1983.
- Ba** BARLACH, Else. *Ordsprogsordbog, dansk-engelsk / engelsk-dansk*. København: G.E.C. Gads Forlag, 2001.
- J** JENSEN, Viggo. *1000 aktuelle talemåder på dansk, engesk og tysk*. Skive: Chr. Hendriksen & søn, 1982.
- K** KATLEV, Jan. STEEN SPLIEDT, Hanne. *Politikens Hvorfor siger vi sådan*. København: Politikens Forlag, 2001.
- M** MICHELSEN, Christian. *Idiomordbog, 1000 talemåder*. København: Gyldendal, 1993.
- N** NISSEN, Gunnar. *Hvorfor siger man det?*. [s.l.]: Centrum, 1990.
- O** *Den Danske Ordbog* [online]. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, [cit. 2011-03-09]. Dostupné z WWW: <<http://ordnet.dk/ddo>>.
- O^h** *Ordbog over det danske Sprog* [online]. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, [cit. 2011-03-09]. Dostupné z WWW: <<http://ordnet.dk/ods>>.
- P** *Politikens Engelsk-Dansk Idiomordbog*. København: Politikens Forlag, 2001.
- R** RØDER, Allan. *Danske talemåder*. København: Gads Forlag, 1998.
- S** SKOVGAARD JENSEN, Carsten. *Danske talemåder i praksis*. København: Books on Demand, 2008.
- Z** ZIERAU, Morten. *Vendinger med dyr. Vendinger, talemåder og ord med overført betydning*. Aalborg: Materialecentret, 2010.

V dalším textu bude na uvedené zdroje odkazováno právě jen jejich zkratkou. Ta je používána i v seznamu idiomatických výrazů.

Když se vrátíme k rozdělení zdrojů do pěti skupin, tak mezi idiomatické slovníky zabývající se všemi idiomy patří knihy se zkratkou A, J, M a R, naopak B a Z jsou zaměřené přímo pouze na idiomy s názvy zvířat. Druhá skupina dvojjazyčných slovníků zahrnuje zkratky Ba a P, třetí pak pouze jednu knihu, která vystupuje pod zkratkou S.

Předposlední skupinu slovníků, která byla velice užitečná při zkoumání etymologie, reprezentují písmena K a N. Zbývající O a O^h odkazují k největšímu dánskému výkladovému slovníku, kde písmeno ‚h‘ určuje nalezení definice v historickém slovníku poté, co byl výraz nejdříve objeven v jiném zdroji.

Celkově bylo nalezeno 728 jednotek s rozdílnými zdroji. Některé výrazy mají více významů, a proto jsou v tomto počtu obsaženy vícekrát. Všechny jejich významy totiž nemusejí pocházet ze stejného zdroje.

Tabulka 1 – Použité zdroje

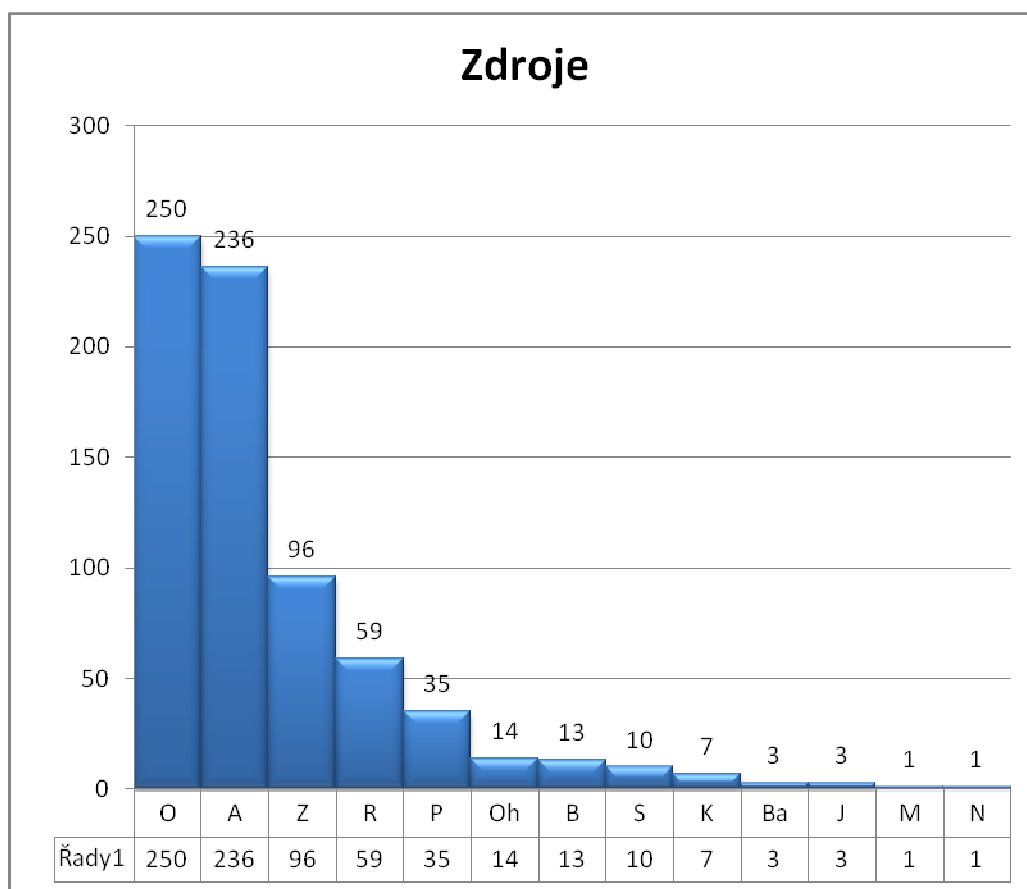
Znak	Počet výrazů	Znak	Počet výrazů
A	236	O	250
B	13	O^h	14
Ba	3	P	35
J	3	R	59
K	7	S	10
M	1	Z	96
N	1		

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že nejvíce idiomatických výrazů bylo nalezeno ve výkladovém slovníku, na první pohled se tedy zdá, že náš předpoklad o idiomatických slovnících jako nejužitečnějším a nejobsáhlejším zdroji se nepotvrdil. Pokud ale sečteme počty výrazů vyhledaných ve všech idiomatických slovnících, dostaneme číslo 408. Více jak polovina všech výrazů tak pochází z idiomatických slovníků a jejich úloha jako hlavního zdroje našeho seznamu se tedy potvrdila.

Vysoké číslo u výkladového slovníku můžeme přičítat především faktu, že výrazy nalezené v jiných slovnících, kde například chyběla dánská definice, byly později dohledávány právě v něm, aby je vůbec bylo možné doplnit do seznamu. Výkladový slovník také obsahoval mnoho odkazů na složeniny daného slova, které často nesly i přenesený význam a byly tedy doplněny do našeho seznamu. Právě proto velká většina jednoslovných idiomatických výrazů pochází z tohoto zdroje.

Uvedená tabulka je převedena do následujícího grafu, který mimo jiné ukazuje i řazení jednotlivých použitých zdrojů podle četnosti získaných idiomatických výrazů.

Graf 1 – Použité zdroje

Při tvorbě seznamu idiomatických výrazů ale nebyly používány pouze dánské slovníky, ale i ty české. Tato práce je prací komparatistickou, proto po dohledání všech dostupných dánských výrazů ze zvířecí říše, bylo přistoupeno k jejich doplnění o české ekvivalenty. Nejdůležitějším zdrojem zde byly vlastní znalosti rodilého mluvčího češtiny, přesto pro ujištění nebo pro nalezení výrazů autorce neznámých bylo použito českých idiomatických slovníků. Ty jsou daleko obsažnější než ty dánské, proto nebylo potřeba používat tolik zdrojů jako u dánštiny.

U výrazů, u nichž se nepovedlo najít žádný idiomatický ekvivalent, byly přeloženy jejich dánské definice tak, aby byl výraz dobře srozumitelný. Vzhledem k složitosti významů některých výrazů bylo nutné použít delší definici, v níž by byly obsažené veškeré nuance, pro omezenost místa však nebylo toto možné dodržet u všech.

Vzhledem k malému množství českých zdrojů zde bude uvedena pouze jejich značka a jejich bibliografické citace, statistická tabulka však bude vynechána. Hlavním zdrojem byly Čermákovy idiomatické slovníky, které sice sestávají ze čtyř svazků, zde jsou ovšem brány jako celek, a proto je pro ně všechny používána pouze jediná značka. Označení bylo stejně jako u dánských slovníků vytvořeno podle příjmení autora slovníků. Aby značky nekolidovaly s těmi dánskými, bylo nutné u slovníku od Mrháčové použít kombinaci dvou písmen.

Č ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1: Přirovnání*. Praha: Nakladatelství LEDA, 2009.

ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2: Výrazy neslovesné*. Praha: Nakladatelství LEDA, 2009.

ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3: Výrazy slovesné*. Praha: Nakladatelství LEDA, 2009.

ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4: Výrazy větné*. Praha: Nakladatelství LEDA, 2009.

Mr MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tematický frazeologický slovník I*. Ostrava: Ostravská univerzita Ostrava, Filozofická fakulta, 1999.

Jak dánské, tak i české zdroje byly podrobeny pečlivé analýze, aby tato práce mohla pracovat s co největším počtem jednotek.

8.2 Tabulka

Již od začátku zpracovávání tabulky idiomatických výrazů bylo jasné, že správné uspořádání bude základem její přehlednosti a hlavně relevantnosti. Právě proto musela tabulka obsahovat i odkazy na zdroje.

O idiomech se ve slovnících kromě jejich znění a definice dá často nalézt mnoho dalších údajů, například i stylistická rovina, v níž jsou nejčastěji používány, či údaje o jejich prvním výskytu. Vzhledem k omezenému prostoru však nebylo možné všechny

tyto údaje do naší tabulky zahrnout, proto je uvedeno pouze znění idiomatického výrazu, jeho dánská definice, jeho zdroj a následně český ekvivalent či při jeho absenci český popis významu a v případě nutnosti i zdroj českého ekvivalentu. Vzhledem ke komparatistickému zaměření této práce pak musel být jeden sloupec věnován i míře ekvivalence. Tabulka je tedy rozdělena do celkem šesti sloupců, tří pro dánštinu, dvou pro češtinu a jednoho pro ekvivalenci. Zde pro příklad následuje zmenšená tabulka předvádějící uspořádání:

Tabulka 2 - Uspořádání tabulky idiomatických výrazů

Idiom v dánštině	Vysvětlení (dánsky)	Zdroj	Vysvětlení (česky)	Zdroj	Ekvivalence
<u>abe</u> efter	efterligne	Z	opičit se po		≡

První sloupec je věnován samotnému znění idiomu, který není řazen abecedně podle svého prvního slova, ale podle bázových slov. Specifikum abecedního řazení se však budeme věnovat až později.

Ve druhém sloupci najdeme dánskou definici, která je často nejobsáhlejší částí jednotky. Definice přesně odpovídá definici uvedené v dánském zdroji, není tedy nijak zkracována, aby bylo dosaženo co největšího pochopení idiomatického výrazu. Pokud je definice uvedena v hranatých závorkách, znamená to, že byla vytvořena samotnou autorkou, a to na základě jednoho ze tří způsobů. Nejčastěji se jednalo o překlad anglické definice uvedené ve zdroji, pokud však zdroj žádnou definici neobsahoval, byla vytvořena za pomoci příkladových vět uvedených u idiomatického výrazu, anebo byl použit text definice uvedený u synonymních výrazů. Ty byly většinou uvedeny ve zdroji spolu s idiomem.

Třetí sloupec obsahuje zkratku zdroje, z něhož byl samotný idiomatický výraz získán. Distribuce zkratků spolu s jejich bibliografickými citacemi byla popsána v předchozí kapitole.

Ve čtvrtém sloupci můžeme najít buď český ekvivalent dánského idiomu, anebo jeho českou definici, pokud nebyl žádný relevantní ekvivalent nalezen. Pokud je uveden i

český zdroj, odpovídá vždy znění daného českého idiomu svému znění ve slovníku. Pokud žádný odkaz uveden není, odpovídá znění nejčastěji používanému ekvivalentnímu výrazu podle jazykového citu autorky. Při překladu dánských definic byl především kladen důraz na významovou přesnost.

Předposlední sloupec obsahuje odkaz na český zdroj ekvivalentu, pokud je to potřeba. Ve většině příkladů ale tento sloupec zůstává prázdný. Zkratky a bibliografické citace byly popsány již v předchozí kapitole.

Poslední sloupec uvádí informace o míře ekvivalence dánského a českého idiomatického výrazu. Teoreticky byla otázka ekvivalence probrána již v první části této práce, kde byl vysvětlen i význam symbolů uvedených v tabulce. Dosažené výsledky budou popsány v jedné z následujících kapitol.

Pro větší jednotnost seznamu bylo přistoupeno k několika úpravám. Každý idiomatický slovník používá různé zkratky či formu popisu výrazu, proto bylo nutné vše sjednotit. Zde následuje seznam všech provedených změn:

1. Neurčitý člen. Jednoslovná idiomatická substantiva získaná ze zdroje se zkratkou O byla doplněna o neurčitý člen, pokud ho slovník uvádí.

Ostatní zdroje členy vždy uvádí, proto bylo k této změně přistoupeno i u tohoto zdroje.

2. Starý pravopis. Historický výkladový slovník označený zkratkou O^h pak u některých výrazů používá ještě starý pravopis, nejčastěji se jedná o psaní ‚aa‘ namísto dnes používaného ‚å‘. Veškeré pozůstatky starého pravopisu byly upraveny, aby odpovídaly aktuálním pravidlům.
3. Částice *at*. Pouze jedno slovo bylo z idiomatických výrazů odebráno a tím je částice *at*, která se přidává k slovesům v infinitivu. Některé zdroje ji uvádí, my ji ale považujeme za nadbytečnou, a proto ji v našem seznamu vynecháváme. Pokud tato částice idiom pouze neuvádí, ale je jeho pevnou součástí, byla samozřejmě ponechána. Jako příklad poslouží idiom *sætte ræven til at vogte gæs – udělat kozla zahradníkem*, kde bylo *at* na začátku výrazu odstraněno, kdežto to v jeho středu ponecháno. Částice *at* jako uvozovací prvek slovesa byla vynechána nejen u samotného výrazu, ale i u jeho dánské definice.

Slovo *at* ve všech svých dalších významem bylo samozřejmě ponecháno.

4. Zkratky. Pro větší stručnost byly u nejčastěji používaných výrazů využity zkratky. Některé slovníky je už obsahovaly, u jiných byly přidány pro jednotnost seznamu. Ze stejného důvodu pak byla zavedena jednotnost všech zkratek – některé výrazy se totiž mohou v dánštině zkracovat několika různými způsoby. Pro dánský výraz *například* může být použita jak zkratka *f.eks.* tak i *fx*, a každý slovník používal jinou sadu zkratek.

V přirovnáních byly zkracovány veškeré české i dánské výrazy *som – jako*, v ostatních případech ale byly ponechány. V případě dánštiny pak byla zkrácena také neurčitá zájmena *noget, nogen a nogle*.

Žádná z uvedených změn nijak zásadně neovlivnila vyznění idiomatického výrazu, pouze jeho stylistickou stránku. Veškeré položky jsou v tabulce uvedeny přesně tak, jak byly nalezeny v jednom ze zdrojů. Proto některým jednoslovným výrazům předchází sloveso *være – být*, zatímco další stojí samostatně.

Vzhledem ke specifickému tématu této práce, tedy idiomům obsahujícím slova ze zvířecí říše, bylo nutno přehodnotit abecední řazení celého seznamu. Pokud by se celý seznam řadil podle prvních písmen prvních slov výrazu, nebyla by zaručena jakákoliv uspořádanost a do seznamu by to přineslo spíše zmatek než systém. Proto se celý seznam řadí podle prvních písmen báзовých slov.

Bázové slovo je v případě našeho seznamu centrální prvek idiomu, které většinou tvoří podstatné jméno a vždy se přímo týká zvířecí říše. Může tedy jít o zvíře samotné, o část jeho těla či o název jeho obydlí. Všechna báзовá slova jsou v seznamu podtržena.

Výraz ale může obsahovat více než jedno báзовé slovo, jak je tomu například v idiomu *hver fugl synger med sit næb – každý pták zpívá, jak mu zobák narostl*, kde můžeme za báзовá slova označit jak *fugl – pták*, tak i *næb – zobák*. V tomto případě je idiom uveden v seznamu dvakrát, jednou pod písmenem ‚f‘, kde je jako báзовé slovo podtrženo slovo *fugl*, a podruhé pod písmenem ‚n‘, kde je podtrženo slovo *næb*. Existuje pouze jeden výraz, který je v seznamu uveden třikrát, jelikož obsahuje tři báзовá slova a tím je *man skal ikke skue given hest på tænderne/i munde – darovanému koni na zuby nehled’*. Tento idiom má dvě varianty, z nichž obě řadíme mezi báзовá slova. Naopak

výraz (*det er*) *høg over høg* – (*bez českého ekvivalentu*) je jediným výrazem se dvěma identickými bázovými slovy. V seznamu je uveden pouze jednou a i do tabulek je započítván pouze jako jeden samostatný idiom.

Bázová slova se pak už řadí klasicky podle dánské abecedy. Proto se v mnohých případech stává, že se mezi podstatným jménem v určitém tvaru a podstatným jménem v neurčitě tvaru vyskytuje ještě několik dalších slov. Stejný případ také nastává při nepravidelnosti množného čísla. Pokud jedno bázové slovo vystupuje ve více idiomatických výrazech, je následně řazeno podle prvních písmen výrazu. Z abecedního řazení jsou vyňaty neurčité členy, proto pokud výraz začíná neurčitým členem, je prvním relevantním výrazem pro řazení až slovo následující. Řazení tedy vypadá následovně.

Tabulka 3 – Ukázka abecedního řazení

Idiom v dánštině	Vysvětlení (dánsky)	Zdroj
have en <u>ræv</u> bag øret	være snedig el. udspekuleret; have ngt for; være ude på ngt	R
en <u>ræv</u>	snu og udspekuleret person	O
være en gammel <u>ræv</u>	være erfaren/snu	Z
være snu s. en <u>ræv</u>	være meget snu	A
så' snakker de <u>ræve</u> for de gæs	det er lumsk, bedragerisk tale	O ^h
bage en <u>rævekage</u> (el. lave rævekager)	intrigere; konspirere; lave rænkespil; lægge planer i det skjulte (især politiske)	A
det er <u>ræven</u> og rønnebærrene (om igen)	ngt lader, som om han/hun ikke er interesseret i ngt, der alligevel er uopmåeligt; vrage, nedgøre et uopnåeligt gode	A

Zde je bázovým slovem *ræv* – *liška* a několik jeho variant. Bázové slovo je podtržené, aby bylo jasné, podle kterého slova je uskutečněno abecední řazení a také pro označení nejdůležitějšího prvku idiomu. Mezi podstatné jméno v množném čísle a podstatné jméno v určitém tvaru se dostala ještě jedna složenina, která abecedně stojí před formou slova v určitém tvaru. Neurčitý člen není do abecedního řazení započítáván. Přestože idiomatický výraz obsahuje více bázových slov, je podtrženo pouze to, které je momentálně relevantní pro abecední řazení.

Jediné vybočení z abecedního řazení je u složeniny *bjørnetjeneste – medvědí služba*, aby byl jako první uveden novější a frekventovanější význam, který je zcela opačný od toho původního. Jedná se tedy o takzvaný auto-antonymní výraz, kterých je v našem seznamu několik a budeme se jim více věnovat v jedné z dalších kapitol.

Nakonec zmíníme, co vše je do tabulky zařazeno a co bylo z jistých důvodů vynecháno. Tato práce chce především prezentovat seznam idiomatických výrazů aktuálního všeobecného jazyka, proto bylo nutné některé výrazy uvedené ve slovnících vynechat. Pro větší přehlednost budou znovu představeny v bodech.

1. Aktuální slovní zásoba. Byly použity pouze výrazy nalezené ve slovnících, které uvádějí, že obsahují pouze aktuální slovní zásobu. Z historického slovníku O^h tedy nebyly použity všechny idiomatické výrazy, ale pouze ty nalezené bez dánské definice jinde.

Ze stejného důvodu nebyly pro tuto práci použity ani soupisy přísloví, ty totiž vždy obsahují i ta dnes již nepoužívaná.

2. Intenzifikátory. Některá zvířata jsou používána jako intenzifikátory, ztrácejí tedy prakticky svůj původní význam zvířete a jsou používány pro zdůraznění. Většinou se jedná o složená slova, kde je první částí intenzifikátor, tedy název zvířete, a druhou slovo, které má být zveličeno. Druhá část složeniny může být různě obměňovaná, do našeho seznamu byly ale zahrnuty pouze ty výrazy, které se vyskytují ve slovníku.

Jedním z nejčastějších intenzifikátorů je *hund-*: *hunderæd*, *hundesulten*, *hundesyg* atd.

3. Nepřenesená pojmenování. Některé výrazy se tradičně používají v určitých situacích nebo při popisu určitých situací a přesto nejsou přenesenými pojmenováními. Ty v našem seznamu zahrnuty nejsou, protože zde je kladen důraz i na přenesenost pojmenování.

Českým i dánským příkladem je spojení *tælle får – počítat ovečky*, kde je myšleno opravdové počítání oveček pro rychlejší usnutí.

4. Obrazná pojmenování zvířat. Naopak obrazné spojení slov, které odkazuje k samotnému zvířeti, ale zvíře jako takové neobsahuje, do seznamu zahrnuto

není. Pro seznam byly vybírány pouze idiomatické výrazy obsahující názvy ze zvířecí říše, ne odkazující na ni.

Výraz *ørkenens skib – koráb pouště* jako označení pro velblouda či dromedára je jedním z nezahrnutých příkladů.

5. Odborné výrazy. Idiomatické výrazy se vyskytují nejen ve všeobecném jazyce, ale i v jeho různých oborově zaměřených částech a často také ve slangové řeči. Pro tuto práci však byly sesbírány pouze idiomatické výrazy ze všeobecného jazyka, jelikož ty oborové často popisují složité děje a mnohý rodilý mluvčí je ani nezná. Do seznamu pak nejsou zahrnuty ani idiomy z nich dále utvořené.

Mezi takové výrazy se počítají například ty z oblasti sportu (*få et æg – dostat kanára* v tenise), gastronomie (*benløse fugle – (bez českého ekvivalentu)*, což je název pokrmu z vepřového masa), medicíny (*røde hunde – (bez českého ekvivalentu)*, což je dánský název pro zarděnky), apod.

6. Pohádkové postavy. Do seznamu jsou zahrnuta nejen reálná zvířata, ale i některá pohádková, například drak. U některých pohádkových postav je ale těžko definovatelné, zda je zařadit mezi zvířata či mezi lidi. Takové do našeho seznamu zařazeny nebyly. Mezi bytosti, které vlastně nemůžeme zařadit ani mezi lidi, ani mezi zvířata patří například *fande – čert* či *nisse – skřítek*, a tak idiomatické výrazy je obsahující v našem seznamu nenajdeme.
7. Části těla. Seznam vytvořený pro tuto práci neobsahuje pouze názvy zvířat, ale i další elementy, které se jich týkají. Jsou jimi především názvy jejich částí těla či názvy jejich obydlí. Některé názvy částí těla se ale shodují s těmi používanými pro člověka. V takovém případě jsou uvedeny pouze idiomy, jež jasně odkazují na říši zvířat. Například slovo *hoved – hlava* se používá jak pro lidi, tak i pro zvířata, ale v idiomu *stikke hovedet i busken – strčit hlavu do písku* je jasný odkaz na všeobecně známou pověru, že pštrosi strkají hlavu do písku, když mají strach. Proto je tento idiom zahrnut do našeho seznamu.
8. Synonymní výrazy. Některé idiomatické výrazy se mohou různě obměňovat bez změny významu – například použitím synonymních slov. Všechny tyto varianty jsou uvedeny v našem seznamu pod jedním výrazem, nejsou tedy uvedeny každý

zvlášť, jelikož se vlastně o rozdílný idiom nejedná. Všechny synonymní výrazy jsou oddělovány lomítkem, jak je to vidět například u *være en løjerlig/sær/underlig fisk* – (bez českého ekvivalentu).

Do našeho seznamu jsou tedy zahrnuty idiomatické výrazy s veškerými názvy zvířat, s názvy jejich produktů (za něž považujeme například *æg* – vejce), názvy jejich částí těla (například *vinge* – křídlo), názvy jejich obydlí (*rede* – hnízdo), jimi vydávané zvuky (*kvæk* – kvák), a předměty, které se typicky používají ve spojitosti s nimi (*mundkurv* – náhubek).

Kromě tabulky idiomatických výrazů byla vytvořena i ryze dánská tabulka obsahující informace o původu některých idiomů. Ta ale bude popsána až v kapitole o etymologii, kde se s ní bude i dále pracovat.

9 Výzkum

9.1 Bázová slova

Shromážděný seznam idiomatických výrazů tvoří celkem 776 položek. Některé idiomy se v něm ale vyskytují vícekrát, jelikož obsahují více jak jedno bázové slovo nebo mají více než jeden význam a jsou tedy rozděleny do více položek a v seznamu jsou uvedeny dvakrát či vícekrát. Pokud odečteme všechny tyto duplicitní položky, dostaneme 693 rozdílných jednotek a s nimi zde budeme dále pracovat.

Na seznam se dá pohlížet z několika úhlů a také jej z více úhlů statisticky zhodnotit. Tato práce je především zaměřena na zvířecí říši, proto bude nejzajímavější podívat se na všechna bázová slova spojená se zvířaty.

Najdeme zde 411 rozdílných výrazů, některé z nich jsou ale varianty téhož výrazu – jako jednotlivá položka je totiž započítáváno podstatné jméno v určitém tvaru, neurčitém tvaru, a to jak v jednotném, tak i v množném čísle. Navíc jsou mnohé výrazy i součástí složenin. Pokud ale vezmeme pouze výrazy a odhlédneme od veškerého jejich tvarosloví, nalezneme celkem 155 různých bázových slov.

Bázová slova mohou vystupovat ve třech základních formách – buď jako samotná bázová slova se všemi svými tvary, či jako část složeniny anebo jako odvozenina. Následující tabulka nejen vypočítává všechna bázová slova, ale ukazuje i počet jednotlivých idiomatických výrazů s těmito slovy. Pokud má ale slovo více významů, je započítáváno pouze jednou. Pokud ale v jednom idiomu najdeme více jak jedno bázové slovo, je započítáváno vícekrát, což se týká i složenin. Na složeniny je pak kladen zvláštní důraz – pokud se v nich vyskytuje více jak jedno bázové slovo, je celé jejich znění uvedeno v poznámce a vždy následuje i závorka s číslem, které uvádí, v kolika idiomech se tato složenina vyskytuje.

Tabulka 4 – Seznam bázových slov a jejich výskytů

Výrazy dánsky	Výrazy česky	Bázová slova	Složeniny	Odvozeniny	Celkem	Poznámky
hund	pes	25	17	1	43	hundehoved (1), hundeejne (1), svinehund (1)
hest	kůň	24	13		37	hestehoved (1)
kat	kočka	23	8		31	katteøje (1), kattepoter (1)
fugl	pták	18	9		27	
fisk	ryba	15	1	3	19	
løve	lev	13	5		18	løvefødder (1)
mus	myš	12	4		16	
æg	vejce	11	5		16	
ræv	liška	9	6		15	rævepels (1)
flue	moucha	12	2		14	
rotte	krysa	10	4		14	rottehale (1), rotterede (1)
svin	vepř	4	9	1	14	svinehund (1)
får	ovce	9	3	1	13	
gris	prase	10	1	1	12	
ulv	vlk	8	4		12	
hale	ocas	10	1		11	rottehale (1)
høne	slepice	9	2		11	
vinge	křídlo	9	1	1	11	vingebenet (1)
gås	husa	6	5		11	
bjørn	medvěd	8	2		10	bjørnelab (1)
rede	hnízdo	5	5		10	hvepserede (2), rotterede (1)
ko	kráva	8	1		9	
snude	čumák	8	1		9	
ål	úhoř	7	2		9	
høns	kur	7	2		9	
torsk	treska	6	3		9	
ravn	krkavec	4	5		9	
klo	dráp	8			8	
fjer	peří	7	1		8	
abe	opice	7		1	8	
myre	mravenec	4	4		8	
and	kachna	1	7		8	
kamel	velbloud	7			7	
næb	zobák	7			7	
slange	had	5	1	1	7	

Výrazy dánsky	Výrazy česky	Bázová slova	Složeniny	Odvozeniny	Celkem	Poznámky
ugle	sova	4	3		7	
hane	kohout	2	5		7	hanekylling (2)
horn	roh	6			6	
æsel	osel	4	2		6	æseløre (1)
tyr	býk	4	2		6	
bi	včela	5			5	
elefant	slon	5			5	
lus	veš	5			5	
tand	zub	5			5	
ged	koza	4	1		5	
hare	zajíc	4	1		5	harefod (1)
lam	jehně	4	1		5	
ben	noha	3	2		5	vingebenet (1)
kylling	kuře	1	4		5	hanekylling (2), kyllingehjerne (1)
haj	žralok		5		5	
sild	sleď	4			4	
snabel	chobot	4			4	
due	holub	3	1		4	
orm	červ	3	1		4	
pels	kožich	3	1		4	rævepels (1)
reje	kreveta	3	1		4	
so	svině	3	1		4	
stud	vůl	3	1		4	
buk	kozel	2	2		4	
krage	vrána	2	2		4	
loppe	blecha	2	2		4	
blod	krev	3			3	
dyr	zvíře	3			3	
hår	srst	3			3	
pip	píp	3			3	
skrubtudse	ropucha	3			3	
hals	krk	2	1		3	svanehals (1)
høg	jestřáb	2	1		3	
krebs	rak	2	1		3	
lab	tlapa	2	1		3	bjørnelab (1)
muldvarp	krtek	2	1		3	
mund	tlama	2	1		3	

Výrazy dánsky	Výrazy česky	Bázová slova	Složeniny	Odvozeniny	Celkem	Poznámky
øre	ucho	2	1		3	æseløre (1)
ørn	orel	2	1		3	
tudse	žába	2	1		3	
hoved	hlava	1	2		3	hundehoved (1), hestehoved (1)
papegøje	papoušek	1	2		3	
snegl	šnek	1	2		3	
struds	pštros	1	2		3	strudsemave (1)
svane	labuť	1	2		3	svanehals (1)
hveps	vosa		3		3	hvepserede (2)
kalv	tele		3		3	
bæst	bestie	2			2	
bid	kousnutí	2			2	
brod	žihadlo	2			2	
føl	hříbě	2			2	
gab	tlama	2			2	
gråspurv	vrabec	2			2	
hejre	volavka	2			2	
kanin	králík	2			2	
murmeldyr	svišť	2			2	
myg	komár	2			2	
odder	vydra	2			2	
østers	ústřice	2			2	
padde	želva	2			2	
skind	kůže	2			2	
spurv	vrabec	2			2	
svale	vlaštovka	2			2	
tryne	rypák	2			2	
falk	ostříž	1	1		2	
giraf	žirafa	1	1		2	
hvalp	štěně	1	1		2	
pote	tlapka	1	1		2	kattepoter (1)
sommerfugle	motýl	1	1		2	
fod	noha		2		2	løvefødder (1), harefod (1)
møl	mol		2		2	
øje	oko		2		2	hundøjne (1), katteøje (1)
ælling	kačátko	1			1	
allike	kavka	1			1	

Výrazy dánský	Výrazy česky	Bázová slova	Složeniny	Odvozeniny	Celkem	Poznámky
asen	osel	1			1	
blakke	oř	1			1	
bløddyr	měkkýš	1			1	
blomme	žloutek	1			1	
børste	štětiny	1			1	
brems	ovád	1			1	
døgnflue	jepice	1			1	
dompap	hýl	1			1	
dovendyr	lenochod	1			1	
drøv	(přežvykování)	1			1	
finke	pěnkava	1			1	
følehorn	tykadlo	1			1	
hankat	kocour	1			1	
hanrej	kapoun	1			1	
has	hleznový kloub	1			1	
havgasse	mořský pták	1			1	
havkat	vlkouš	1			1	
havørn	orel mořský	1			1	
horsemor	poskakování s hříbaty	1			1	
igle	pijavice	1			1	
kakerlak	šváb	1			1	
kam	(kohoutí) hřebínek	1			1	
kaviar	kaviár	1			1	
kuk	ku ku	1			1	
kvæk	kvak	1			1	
kvidder	štěbetání	1			1	
lærke	skřivan	1			1	
landkrabbe	krab	1			1	
larve	larva	1			1	
line	vodítko	1			1	
pegasus	pegas	1			1	
perlehøns	perlička	1			1	
regnorm	žížala	1			1	
sår	rána	1			1	
skal	ulita	1			1	
skorpion	štír	1			1	
stær	špaček	1			1	

Výrazy dánsky	Výrazy česky	Bázová slova	Složeniny	Odvozeniny	Celkem	Poznámky
traver	klusák	1			1	
udyr	netvor	1			1	
vandrotte	hryzec	1			1	
drage	drak		1		1	
hjerne	mozek		1		1	kyllingehjerne (1)
krokodille	krokodýl		1		1	
mave	břicho		1		1	strudsemave (1)
tiger	tygr		1		1	
trane	jeřáb		1		1	
Celkem		543	214	10	767	

Zvláštním případem je výraz *høne* – *slepice*, který má v množném čísle stejný tvar jako výraz pro *høns* – *kur*, a proto je jeho množné číslo započítáváno právě pod něj.

Názvy některých zvířat jsou přímo tvořeny složeninou, ty jsou tedy v seznamu uvedeny jako samostatné bázové slovo a do sloupce složenin zvířete v názvu obsaženého započítávány nejsou. Takovým příkladem je výraz *vandrotte* – *hryzec*, který je uveden samostatně a není započítáván ke složeninám slova *rotte* – *krysa*.

Mrháčová⁴³ ve svém idiomatickém slovníku vytvořila pořadí prvních deseti nečastěji používaných zvířat v českých idiomech. V následující tabulce jsme její pořadí porovnali s námi vytvořeným dánským seznamem. Do českého pořadí četnosti jsou započítávána bázová slova ve všech svých pádových tvarech, ale již ne jejich adjektivní deriváty. Oproti dánštině se v češtině také vyskytují diminutiva a ty do uvedené tabulky také nejsou zahrnuta. Přesto pokud bychom zařadili i všechny deriváty a diminutiva, seznam by se změnil jen velice málo a první místa by zůstala stejná, jelikož například pes vede s velkým náskokem před ostatními zvířaty.

⁴³ MRHÁČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tematický frazeologický slovník I.*

Tabulka 5 – Pořadí zvířat v českých a dánských idiomech

Pořadí	České idiomy	Dánské idiomy	
		Název v dánštině	Název v češtině
1.	pes	hund	pes
2.	kůň	hest	kůň
3.	kočka	kat	kočka
4.	prase	fugl	pták
5.	vůl	fisk	ryba
6.	kráva	løve	lev
7.	opice	mus	myš
		æg	vejce
8.	koza	ræv	liška
	ryba		
9.	moucha	flue	moucha
		rotte	krysa
		svin	vepř
10.	had	får	ovce

První tři místa jsou v obou jazycích naprosto totožná a i v dalším pořadí nacházíme stejné názvy zvířat jen s menšími odchylkami v pořadí. Společných zvířat je v tabulce celkem pět a za společné by se dalo považovat i zvíře šesté, tedy *prase* – *svin* – *vepř*. Oproti české tabulce obsahuje ta dánská i jedno označení z ostatních výrazů souvisejících se zvířecí říší, čímž je *æg* – *vejce*. V českém slovníku jsou ale uvedeny jen názvy zvířat, ne další věci s nimi související, je tedy otázkou, zda by se vejce také nedostalo do prvních deseti českých bázových slov, kdyby bylo zahrnuto.

Oba seznamy obsahují jedno zvíře, které běžně nežije v našich klimatických podmínkách, v češtině je to *opice* a v dánštině *løve* – *lev*. Ostatní zvířata jsou pak v obou zemích zcela běžná. Čeština se více zaměřuje na domácí zvířata často chovaná na statcích, dánština naopak spíše na zvířata běžně vídaná v přírodě, ale i ve městech, například myši a krysy.

Dánské idiomatické výrazy ale obsahují i zvířata pro češtinu neobvyklá, jakými jsou *treska* či *sleď*, což se dá připisovat hlavně dánskému kontaktu s mořem. Čeština všeobecně nepoužívá tolik druhů ryb jako dánština, ale spíše využívá suchozemská zvířata.

Určité odchylky tedy nacházíme, ale všeobecně můžeme říci, že idiomatické výrazy jsou založeny na stejných výrazech ze zvířecí říše. Kulturní blízkost je zde tedy zjevná.

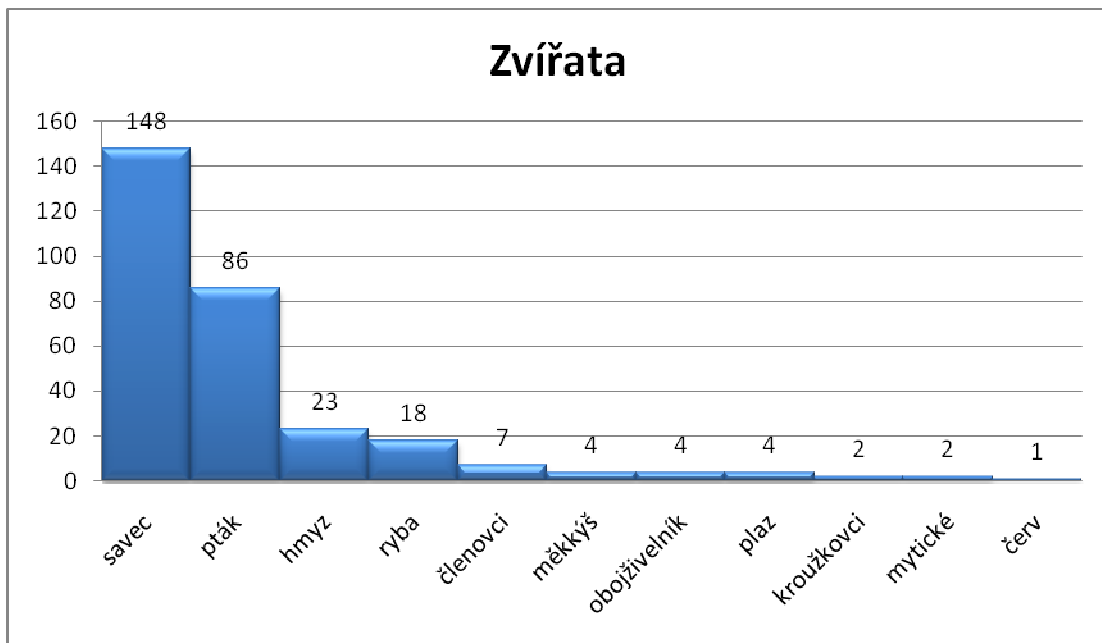
9.2 Skupiny idiomů

Idiomatické výrazy můžeme dále dělit do různých skupin. Jelikož zde zpracováváme všechny idiomatické výrazy ze zvířecí říše, jako nejvhodnější dělení se jeví rozdělení na idiomatické výrazy s názvy zvířat a ostatní idiomatické výrazy, které se zvířaty pouze určitým způsobem souvisí.

Těch obsahující zvířata je samozřejmě daleko více, protože člověk si většinou všímá zvířat jako celku a až později se zajímá o jejich vzezření či o činnosti, které provádějí.

Pro větší podrobnost pak budeme zvířata dále dělit do několika podskupin podle klasického taxonomického dělení, ovšem zjednodušeného pro tuto práci. Taxonomické dělení spočívá v hierarchickém rozdělení zvířecí i rostlinné říše do biologických kategorií podle určitých pravidel. V našem případě ale nebudeme postupovat přesně podle tohoto dělení, jelikož budeme směšovat živočišné skupiny tak, abychom dospěli k ucelenému seznamu. V následující tabulce jsou počty bázových slov rozděleny do živočišných tříd savci, ptáci, hmyz, obojživelníci a plazi; živočišné nadtřídy ryby a živočišných kmenů členovci, měkkýši a kroužkovci. Samostatnou skupinu tvoří slovo červ, kam náleží právě jen tento název. Do taxonomického dělení pak také nezapadá skupina mytických zvířat.

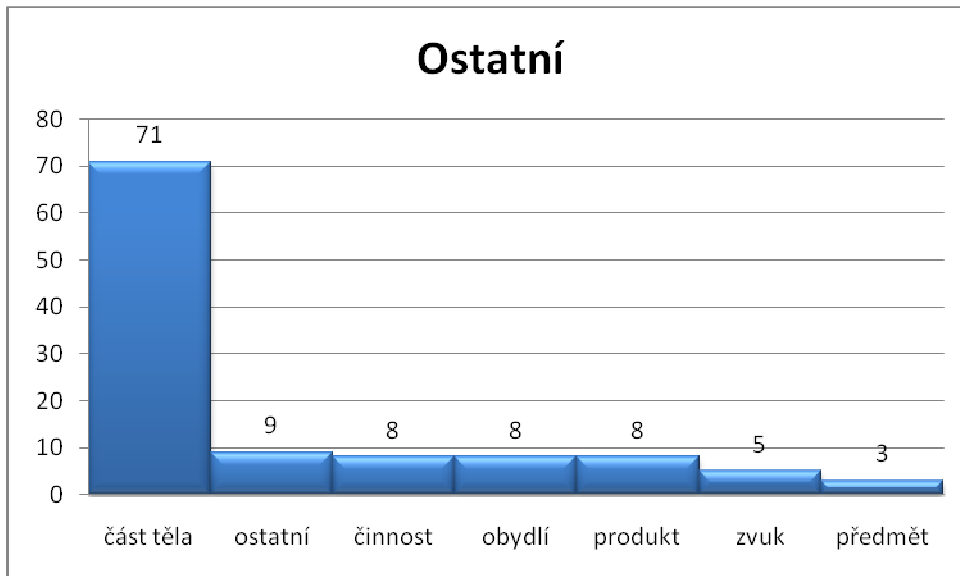
Graf 2 – Dělení bázových slov – zvířata

Nejobsáhlejší skupinou jsou tedy savci, se kterými se setkáváme nejčastěji a jsou nám nejbližší, jelikož mezi ně sami patříme. Člověk ale v případě této práce není mezi zvířata započítáván. První dvě skupiny jasně předčí všechny ostatní, lidé se tedy zaměřují především na specifický druh zvířat, když za pomoci obrazných pojmenování popisují skutečnost okolo sebe.

Rozdělení provedeme i v případě dalších slov souvisejících se říší zvířat, které jsme do našeho seznamu také zahrnuli. Zde budeme postupovat podle nadřazených pojmů, protože bázová slova se týkají všemožných sfér. Ostatní pojmy tvoří pouze 27 % všech bázových slov vystupujících v seznamu, přesto jsou ale jeho důležitou součástí – ukazují, že lidé některá zvířata znají natolik dobře, že v idiomatických výrazech používají zvuky, které vydávají, či činnosti, které provádějí.

Graf 3 – Dělení bázových slov – ostatní

Největší skupinu tvoří části těla, které jasně předčí všechny ostatní kategorie. Ty obsahují vždy méně jak deset bázových slov.

9.3 Přirovnání

Přirovnání mohou mít různou podobu. Nejznámějšími a také nejčetnějšími jsou ta obsahující element *som – jako*. Ta jsou pak většinou základem pro vývoj k přirovnáním, která už tento element neobsahují. Místo základní formy přirovnání se *som – jako* tak vznikne výraz, kde před názvem zvířete vystupuje adjektivum označující vlastnost, která je podle člověka pro dané zvíře typická, a takovýto výraz je pak použit jako přirovnání. Přirovnáním také může být jednoslovný výraz, kde vlastnost vystupuje jako druhá část složeniny a zvíře ji nesoucí jako první část.

Většinou probíhá vývoj právě z klasického přirovnání k jednoslovnému výrazu – jako příklad zde můžeme uvést vývoj výrazu *være glat som en ål – být hladký jako úhoř* ke složenině *åleglat – být hladký jako úhoř*. Zrovna u tohoto výrazu ale vývoj proběhl pouze v dánštině, v češtině existuje jen ve formě klasického přirovnání. Čeština všeobecně používá daleko méně jednoslovných přirovnání než dánština a další

germánské jazyky. V češtině naopak spíše probíhá vývoj od klasického přirovnání k výrazu s pouhým adjektivem, uvedený idiom má tedy v češtině i formu *být hladký úhoř*.

Přirovnání také ukazují, co si o jednotlivých zvířatech myslíme. Téměř každému zvířeti totiž připisujeme určitou vlastnost, často pouze na základě lidových pověr a nezaloženou na skutečných faktech, a tu pak používáme společně s názvem daného zvířete v idiomatických výrazech. Zvířata jsou jednou z nejoblíbenějších skupin používaných v přirovnáních. Jako němé tváře se našemu mínění o nich samých nemohou bránit. Například lstivost úhoře můžeme jen odhadovat, přesto nejspíše kvůli jeho vzhledu je mu připisována nejen v našich dvou zkoumaných jazycích, ale i v dalších.

Pro ilustraci se podívejme pouze na nashromážděná klasická přirovnání s elementem *som – jako*, která i tak tvoří značnou část našeho seznamu – čítají více jak sto položek. Následující tabulka ukazuje, jakou vlastnost idiom zvířeti či výrazu souvisejícímu se zvířecí říší připisuje. Pokud přirovnání obsahuje více jak jedno bázové slovo, je v tabulce uvedeno dvakrát a pokaždé s odlišným bázovým slovem jako základním.

Tabulka 6 – Vlastnosti

Vlastnost	Zvíře	Idiom
bezpáteří	žížala	have rygrad s. en <u>regnorm</u>
bojácnost	zajíc	være bange/ræd s. en <u>hare</u>
červený	kreveta	rød s. en <u>reje</u>
dobrá paměť	slon	huske s. en <u>elefant</u>
dobré zdraví	ryba	være frisk s. en <u>fisk</u>
	orel mořský	være frisk s. en <u>havørn</u>
dráždit	býk	(virke) (på én) s. en rød klud på en <u>tyr</u>
drzost	pes	(være) fræk s. en <u>slagterhund</u>
falešnost	had	være falsk s. en <u>slange</u>
hádavost	pes	leve s. <u>hund</u> og kat
	pes	være/skændes s. <u>hund</u> og kat
	kočka	leve s. hund og <u>kat</u>
	kočka	være/skændes s. hund og <u>kat</u>
hladovost	krkavec	være sulten s. en <u>ravn</u>
	vlk	være sulten s. en <u>ulv</u>
hlasitost	prase	hyle s. en stukken/stukket <u>gris</u>
	ocas	lyde, s. når man trækker en kat i <u>halen</u>

Vlastnost	Zvíře	Idiom
hlasitost	kočka	lyde, s. når man trækker en <u>kat</u> i halen
	lev	brøle s. en <u>løve</u>
hloupost	bestie	dum s. et <u>bæst</u>
	ovce	s. <u>får</u> til slagtebænken
	ovce	være dum s. et <u>får</u>
	husa	være dum s. en <u>gås</u>
	kůň	dum s. en <u>hest</u>
	vůl	dum s. en <u>stud</u>
	treska	være dum s. en <u>torsk</u>
	osel	være dum s. et <u>æsel</u>
ústřice	være dum s. en <u>østers</u>	
hubený	úhoř	være slank s. en <u>ål</u>
chraptět	krkavec	være hæs s. en <u>ravn</u>
chudoba	krysa	være fattig s. en <u>kirkerotte</u>
chytrost	sova	være klog s. en <u>ugle</u>
jednota	kráva	de er s. to røde <u>køer</u>
jíst málo	pták	spise s. en <u>fugl</u>
krása	labuť	være smuk s. en <u>svane</u>
krást	krkavec	stjæle s. en <u>ravn</u>
křehkost	vejce	behandle én s. et råddent <u>æg</u>
lehkost	peří	være let s. en <u>fjer</u>
lstivost	liška	være snu s. en <u>ræv</u>
	úhoř	s. en glat <u>ål</u>
	úhoř	være glat s. en <u>ål</u>
	červ	vride s. en <u>orm</u>
	úhoř	vride sig s. en <u>ål</u>
mírnost	holub	være from s. en <u>due</u>
	jehně	være from s. et <u>lam</u>
mlčenlivost	ryba	stum s. en <u>fisk</u>
mlsnost	kočka	gå uden om ngt s. <u>katten</u> om den varme grød
množit se	králík	yngle s. <u>kaniner</u>
	krysa	formere sig (el. yngle) s. <u>rotter</u>
	krysa	yngle s. <u>rotter</u>
mokrý	myš	være våd s. en druknet <u>mus</u>
naštvanost	medvěd	være vrissen s. en <u>bjørn</u>
natěsnaní	sled'	sidde/stå/... s. <u>sild</u> i en tønne
nechutnost	liška	smage s. <u>rævepis</u>
nemotornost	slon	opføre sig/være/... s. en <u>elefant</u> i en glasbutik/porcelænsbutik
	pes	(komme/virke/være/...) s. en <u>hund</u> i et spil kegler

Vlastnost	Zvíře	Idiom
nenažranost	kůň	æde s. en <u>hest</u>
	kráva	æde s. en <u>ko</u>
neodbytnost	pijavice	suge sig fast s. en <u>igle</u>
nerozhodnost	veš	sidde s. en <u>lus</u> mellem to negle
nesmrtelost	pták	stige s. <u>fugl</u> Føniks op af asken
netrpělivost	moucha	fare omkring/rundt s. en <u>flue</u> i en flaske
odmítavost	pštros	stikke hovedet i busken s. en <u>struds</u>
odolnost	kůň	være sej s. en gammel <u>bryggerhest</u>
opilost	kavka	være fuld s. <u>allike</u>
	slepice	fuld s. en <u>høne</u>
	vepř	fuld s. et <u>svin</u>
ostrý pohled	ostříž	have blik s. en <u>falk</u>
pilný	včela	være flittig s. en <u>bi</u>
	mravenec	være flittig s. en <u>myre</u>
plešatý	vejce	skaldet s. et <u>æg</u>
	vejce	s. et pillet <u>æg</u>
podrážděnost	lev	gå rundt s. en brølende <u>løve</u> (el. s. en løve i et bur)
	býk	være olm s. en <u>tyr</u>
pracovitost	bestie	arbejde/slide/... s. et <u>bæst</u>
	kůň	arbejde/slide/... s. en (lille) <u>hest</u>
příjemnost	žloutek	have det s. <u>blommen</u> i et æg
	vejce	have det s. <u>blommen</u> i et <u>æg</u>
	husa	have det s. en bisp i en <u>gåserede</u>
přitažlivost	včela	s. en <u>bi</u> til honning
	moucha	s. en <u>flue</u> til sukker
	moucha	s. <u>fluer</u> om et stykke sukker
pyšnost	kohoutek	stolt s. en <u>hanekylling</u>
rychlost	včela	fare op s. stukket af en <u>bi</u>
	ovád	fare op s. stukket af en <u>bremse</u>
	tele	ngt kommer s. skidt fra en <u>spædekalv</u>
silný	medvěd	være stærk s. en <u>bjørn</u>
skákat	šváb	springe s. en <u>kakerlak</u>
slepota	krtek	blind s. en <u>muldvarp</u>
spokojenost	kočka	s. en <u>kat</u> ved flødeskålen
stydět se	pes	luske af s. en våd <u>hund</u>
	pes	skamme sig s. en <u>hund</u>
tichost	myš	være stille s. en <u>mus</u>
	ústřice	klappe i s. en <u>østers</u>
tvrdohlavost	velbloud	være stædig s. en <u>kamel</u>
	osel	være stædig s. et <u>æsel</u>
tvrdý spánek	svišť	sove s. et <u>murmeldyr</u>

Vlastnost	Zvíře	Idiom
velikost	velbloud	s. at få <u>kamel</u> gennem et nåleøje
velké množství	moucha	dø s. <u>fluer</u>
	moucha	falde s. <u>fluer</u>
	krysa	(ville) udrydde ngl. s. <u>rotter</u>
vlastní prostředí	ryba	have det s. en <u>fisk</u> i vandet
	úhoř	have det s. <u>ål</u> i mudder
	husa	det er s. at slå vand på en <u>gås</u>
volnost	pták	være fri s. <u>fuglen</u>
zaneprázdněnost	myš	travlt s. en <u>mus</u> i barselseng
zírat	kráva	glo s. en <u>ko</u> på en rødmalet (lade)port
	vydra	glo s. en <u>odder</u>
zmatenost	moucha	være s. en <u>flue</u> i en flaske

Častěji připisujeme zvířatům špatné vlastnosti, protože je považujeme za něco nižšího než jsme my sami. Žebříček nejčastěji připisovaných vlastností vede hloupost, což se u některých zvířat zdá paradoxní, například koně považujeme za hloupého, ale zároveň mu připisujeme i dobré vlastnosti, hlavně pracovitost a odolnost.

U některých zvířat si naopak všímáme, že se většinou objevují ve velkém množství (*fluer – mouchy, rotter – krysy*) či že mají schopnost rychle se rozmnožovat (*kaniner – králíci, rotter – krysy*). Některá spojení jsou pak zcela nelogická, například není vůbec jasné, proč některá zvířata považujeme za nadměrně opilá. V tomto případě by se ale dalo říci, že název zvířete se vlastně mění na intenzifikátor a svůj původní význam zanechává v pozadí.

Většina vlastností je zvířatům připisována jak v dánštině, tak i v češtině, některé se ale nám jako Čechům zdají zvláštní a vůbec je nepoužíváme. Hned u nejčastější vlastnosti, hlouposti, najdeme mnohá zvířata, která s ní vůbec do souvislosti nedáváme, jako jsou treska, zmiňovaný kůň či úhoř.

Všeobecně ale můžeme říci, že čeština i dánština připisuje stejné vlastnosti stejným zvířatům, znovu se tedy potvrdila naše kulturní spřízněnost.

9.4 Jednoslovné výrazy

V naší práci byly mezi idiomatičké výrazy zařazeny i takové, které tam většinou řazeny nejsou, tedy jednoslovné výrazy. Čeština jich tolik nemá, a tudíž tento problém nemusí být tak akutně řešen jako v dánštině. Ta naopak jako každý germánský jazyk, slova často spojuje tam, kde čeština použije dva výrazy – podstatné a přídavné jméno. Proto výrazy, které jsou v češtině běžně řazeny do idiomatiky a frazeologie jako víceslovná spojení, do ní v dánštině řazena nejsou, jelikož neodpovídají právě podmínce víceslovného spojení.

Mimoto jsme ale do této práce zařadili jednoslovné výrazy nesložené, kdy je samotný název zvířete používán jako označení osoby s určitými vlastnostmi. Tato slova bychom tedy mohli považovat za určitý druh přirovnání.

Tyto výrazy dokonce tvoří významnou část všech idiomatičkých výrazů týkajících se zvířecí říše, celkem jich je totiž přesně 200, tedy 29 % všech jednotek.

9.4.1 Slova jednoduchá

Slova jednoduchými jsou zde myšleny veškeré idiomatičké výrazy obsahující pouze název daného zvířete i pokud se tento skládá z více elementů a jde tedy o složeninu. Například dánský název pro *jepici* zní *døgnflue*, což je samo o sobě složenina. Do této skupiny pak také patří i veškeré odvozeniny utvořené od názvů zvířat, ať už se jedná o slovesa či přídavná jména. Vždy ale platí, že musí mít kromě svého doslovného významu i ten přenesený.

Stejně jako u přirovnání je jasná tendence k používání zvířat k označování negativních vlastností a všeobecně negativních fenoménů. Mnohá zvířata používáme jako nadávky, což platí jak pro dánštinu, tak i pro češtinu. Takovéto použití ale většinou nemá vůbec žádný reálný základ.

Naopak některé věci jsou zvířatům připisovány díky zkušenosti, které s nimi máme či podle literárních děl, které jsou natolik slavná, že jejich mínění je všeobecně rozšířeno. Takovým dílem je i Bible, kvůli které považujeme hada za špatného a holubici za dobrou. O původu výrazů ale více v oddíle o etymologii.

9.4.2 Slova složená

Slova složená v sobě mohou obsáhnout daleko více než slova jednoduchá s přeneseným významem. Obsahují totiž jak zvíře či další věc s ním spojenou, tak i danou vlastnost či věc, kterou mu připisujeme. V češtině jsou tyto výrazy většinou dvouslovné, jak už bylo zmíněno výše, ale najdou se samozřejmě i výjimky, například u *bogorm – knihomol* používáme také složeninu, jen jsme červa zaměnili za mola.

Často jsou složená slova přirovnáními, která se mohou přetransformovat na víceslovný výraz s elementem *som – jako*. Ale zvíře v nich nemusí vystupovat jen jako model pro přirovnání, může být také reprezentantem své typické vlastnosti, kterou nese alespoň podle mínění lidí. Tak je tomu u všech složenin obsahující výraz *haj – žralok*, které v češtině nemají žádné ekvivalenty. Žralok zde reprezentuje chamtivost spojenou s nelegální činností, znovu se tedy dostáváme k použití zvířete pro popis něčeho negativního. V případě žraloka to je vždy nelegální obchod: *billethaj, bolighaj, børshaj, narkohaj* a *sortbørshaj*. Zvíře samotné se zde ale už sémanticky ztrácí, bylo základem pro vytvoření výrazu, jeho uživatel ho ale už prakticky nezaznamená a bere ohled pouze na základní význam celé složeniny. Všech pět slov se ale ve složenině s názvem zvířete vyskytuje pouze v dánštině, v dalších germánských jazycích je nenajdeme.

Podobné složeninám se žralokem jsou kompozita se lvem. Zde je ale pořád cítit odkaz na lva jako na krále zvířat a tedy silnou osobnost. Lev je v nich považován za pozitivní zvíře, i když s nádechem arogantnosti, a vždy reprezentuje mladého muže, který má úspěch ve společnosti a je dobrým společníkem. Na rozdíl od žraloka je pak ale stejný obrazný význam používán i u samotného názvu zvířete.

Zvířata reprezentují v idiomatických výrazech člověka, další slova ze zvířecí říše pak většinou to, co představují i ve svém doslovném významu. Pro příklad výraz *rede – hnízdo* reprezentuje místo či obydlí; ve svém přeneseném významu místo skryté před okolním světem, ovšem nejen v negativním smyslu, ale i v pozitivním, jak je tomu u složeniny *elskovsrede – hnízdečko lásky*.

Mnohé složeniny pak svůj přenesený význam získaly na základě podobnosti s určitým fenoménem. Například *flueben – muří noha* ukazuje na malé nožky mouchy či můry a *slangemenneske – hadí žena / muž* na velkou ohebnost hadího těla.

9.5 Auto-antonymní slova

Zvláštní skupinou všech idiomatických výrazů a nejen jich jsou takzvaná auto-antonymní slova, v češtině prakticky neprobraná oblast lexikologie, přestože i u nás se takové výrazy vyskytují a dokonce i v námi probírané oblasti.

Tato slova v sobě skrývají dva zcela protikladné významy, které většinou získaly během jazykového vývoje. Původní základní význam většinou vychází z určitých pověr, které ale postupně upadly v zapomnění a určitý prvek ve výrazu způsobí vytvoření nového významu, který je opačný k původnímu. Přesto oba významy stále existují paralelně – například díky soužití více generací v jednom časovém období, a proto daný výraz můžeme označit právě za auto-antonymum.

V našem seznamu se objevují celkem dvě takováto slova, *bjørnetjeneste – medvědí služba* a *ulvetime – hodina mezi psem a vlkem*.

Základním významem výrazu *bjørnetjeneste – medvědí služba* je služba či dar, který byl myšlen dobře, ale nakonec je spíše ke škodě. Tento význam vychází ze známé bajky francouzského autora La Fontaina, kde medvěd usmrtí svého pána, když chce zabít mouchu sedící na jeho tváři. Druhý opačný význam je pak mnohem novější. Jeho první výskyt byl zaznamenán až v roce 1992 a mnoho lidí ho stále ještě považuje za nesprávný. Podle něj je medvědí služba velká a prospěšná služba. Tento význam vznikl nejspíše z představy medvěda jako velkého a silného zvířete.⁴⁴

V češtině je stále hlavním a nejpoužívanějším významem ten první základní a také pouze ten je uveden ve všech slovnících. Přesto zvláště mladší generace neznala bajek La Fontaina již začíná používat i druhý význam, který se v Dánsku vyskytuje už i ve slovnících.

Druhý výraz *ulvetime – hodina mezi psem a vlkem* má sice svůj ekvivalent v češtině, ale ten platí pouze pro jeden z významů, druhý opačný význam v češtině vůbec není. Prvním základním významem je poslední část noci těsně před svítáním. Tento význam byl poprvé zaznamenán v roce 1968 a vychází z Bergmanova filmu *Hodina vlků*, jež v originále nese právě tento výraz jako název. Podle režiséra v této části noci umírá

⁴⁴ Bjørnetjeneste. In: *Den Danske Ordbog* [online].

nejvíce lidí, náš spánek je nejhlubší a noční můry se zdají býti nejživějšími. Druhý význam se objevil o dvacet let později v roce 1983 a znamená pravý opak – období dne těsně před večeří, kdy se rodiče a děti navracejí domů z práce a ze školy.⁴⁵

Čeština používá pouze první význam, kde ekvivalent zní *hodina mezi psem a vlkem* – je tedy daleko obsáhlejší než dánský výraz. Do češtiny tento výraz přešel z francouzštiny a má ještě druhý význam, dramatické období plné strachu a nejistoty.⁴⁶

9.6 Ekvivalence

V teoretické části jsme vytyčili základní pravidla pro určení ekvivalence, která jsme následně použili při sestavování našeho seznamu idiomatických výrazů. Míra ekvivalence byla rozdělena do celkem šesti kategorií:

1. Úplná ekvivalence (označení ‚=‘) – idiomatické výrazy se shodují jak po významové, tak i po formální stránce.
2. Bázová ekvivalence (označení ‚≡‘) – idiomatické výrazy mají stejný význam a obsahují i stejné bázové slovo, formální stránka je ale rozdílná.
3. Částečná ekvivalence (označení ‚≈‘) – význam idiomatických výrazů je totožný, formální stránka je ale odlišná; bázové slovo souvisí se zvířecí říší.
4. Idiomatická ekvivalence (označení ‚+‘) – význam idiomatických výrazů se shoduje, jejich forma je ale odlišná a bázové slovo navíc nesouvisí se zvířecí říší.
5. Nulová ekvivalence (označení ‚0‘) – daný idiomatický výraz nemá český ekvivalent a proto musel být přeložen vysvětlením ze standardního jazyka.
6. Falešní přátelé (označení ‚≠‘) – idiomatické výrazy se shodují po stránce formální, významy se ale liší.

Náš předpoklad pak v úvodu k praktické části zněl, že idiomatických výrazů s nulovou ekvivalencí bude jen menšina.

⁴⁵ Ulvetime. In: JARVAD, Pia. *Nye Ord 1955-98. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998.*

⁴⁶ MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tematický frazeologický slovník I*, s. 110.

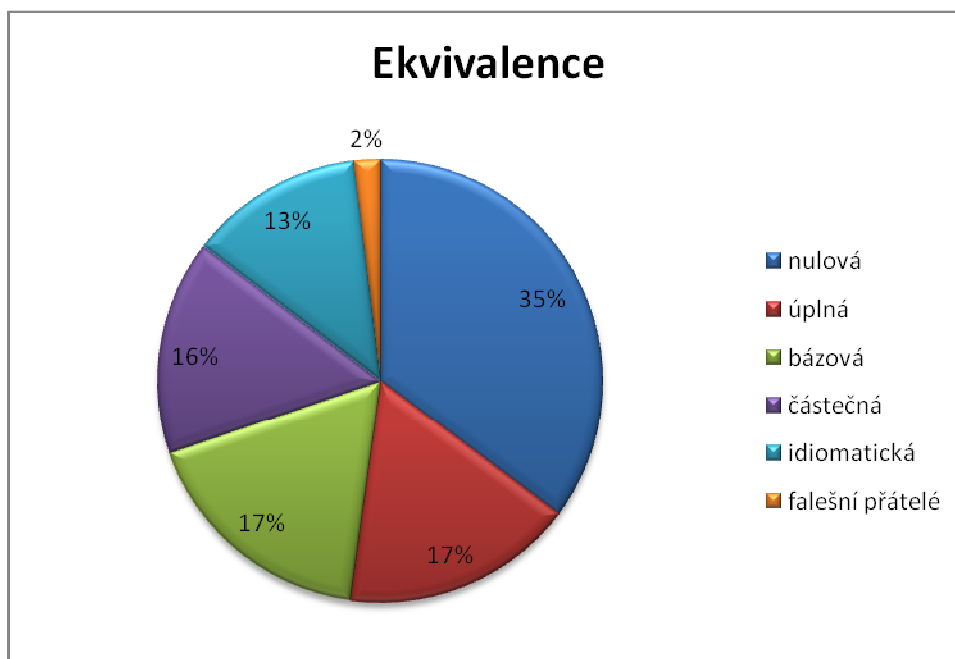
Zde následuje tabulka zjištěných výsledků. Byly do ní zahrnuty veškeré idiomatické výrazy, ty s více významy se v ní dokonce mohou objevovat vícekrát, protože ekvivalence u různých významů je většinou rozdílná. Výrazy s více jak jedním základním slovem jsou ale zahrnuty pouze jednou.

Tabulka 7 - Míra ekvivalence

Druh ekvivalence	Znak	Počet jednotek
nulová	0	256
úplná	=	123
bázová	≡	127
částečná	≈	114
idiomatická	+	92
falešní přátelé	≠	14

Pro větší názornost uvádíme tuto tabulku i graficky zpracovanou, kde se již objeví i procentuální rozdělení.

Graf 4 - Míra ekvivalence

Podle grafu je jasně vidět, že největší část tvoří idiomatické výrazy s nulovou ekvivalencí, kterých je více jak třetina, přesto je velice pozitivní, že k většině výrazů se podařilo najít český ekvivalent, i když zrovna neobsahoval ten stejný výraz ze zvířecí říše či vůbec žádný výraz spojený s ní. Čeština a dánština pracují se stejnými zvířaty v celých 35 % všech zde popisovaných idiomatických výrazů a v dalších 16 % se vyskytuje nějaký další element ze zvířecí říše. Je tedy znovu potvrzena naše kulturní spřízněnost.

Výsledek tedy potvrdil naši hypotézu a naopak ukázal na rozdílnost idiomů obsahující části těla a idiomy s výrazy ze zvířecí říše. Zatímco u částí těla se prokázala nulová ekvivalence u 54,6 %, v naší práci jsme došli k výrazně menšímu číslu. Toto ale může být způsobeno i rozdílným systémem určování ekvivalence – pro nás bylo důležité, že čeština pro daný dánský výraz má vůbec nějaký idiomatický výraz, například i takový, který neobsahuje žádné slovo související se zvířecí říší; v práci zabývající se somatickými idiomy byl ale především kladen důraz na idiomy obsahující části lidského těla, proto byly do nulové ekvivalence zahrnuty i výrazy, které sice mají určitý idiomatický protějšek v češtině, ale ten neobsahuje název části lidského těla.⁴⁷

Pokud ale vytvoříme stejný model ekvivalence a sečtemě veškeré výrazy s nulovou ekvivalencí a výrazy s idiomatickou ekvivalencí, dospějeme k číslu 48 %, což je stále méně než polovina, je to tedy také menší číslo, než ke kterému se došlo v práci se somatickými idiomy.

9.6.1 Falešní přátelé

Zajímavou skupinou jsou takzvaní falešní přátelé. Ti sice tvoří pouze 2 % všech nashromážděných idiomatických výrazů, rodilému českému mluvčímu ale působí největší problémy. Pokud totiž vidíme stejně znějící idiom, většinou ho automaticky považujeme za identický i ve významu, což ale u této skupiny neplatí.

U falešných přátel vždy nacházíme ekvivalentní výraz, ovšem s jiným významem. V našem seznamu idiomatických výrazů je vždy uveden pouze ekvivalentní výraz a

⁴⁷ DOLEŽALOVÁ, Daniela. *Lidské tělo v dánské frazeologii a idiomatice*, s. 52.

značka ekvivalence pro falešné přátele, ovšem už neuvádíme, jak se dané významy liší. Proto se na ně podíváme blíže zde.

Tabulka 8 – Falešní přátelé

Idiom v dánštině	Vysvětlení (dánsky)	Vysvětlení (česky)
en <u>bjørnetjeneste</u> (2)	en stor tjeneste (ny og modsat betydning)	medvědí služba
en <u>ged</u>	fjollet el. dum person	koza
en <u>hund</u>	foragtelig person	pes
en <u>hvalp</u>	ung, fræk og uopdragen person	štěně
<u>katten</u>	bruges i bestemt form singularis som mildt bandeord for at udtrykke smerte, overraskelse el. anden følelse	kočka
<u>kattevaske</u>	vaske sig overfladisk/meget lidt	mýt se j. kočka
en <u>kontormus</u>	(yngre) kvinde der er ansat på et kontor	kancelářská myš
få <u>myrekryb</u> (af ngt)	blive grebet af væmmelse (fysisk el. psykisk) (over ngt)	dostat mravenčení
en <u>padde</u>	bruges som skældsord til el. om en person som man synes er doven el. opfører sig dumt	želva
en <u>so</u>	(sjusket og urenlige) kvinde	svině
være en <u>stud</u>	være en kedelig/ubehagelig person	být vůl
være en <u>ulv</u> i <u>fåreklæder</u> (2)	en ting, der viser sig at være ganske ukontrollerbar (fx en computer)	být vlk v rouše beráncím
tage én ved <u>vingebenet</u> (1)	gribe fat i én; forhindre én i at slippe væk (og stille ham til regnskab)	chytit někoho za křídlo
tage ngn ved <u>vingebenet</u> (2)	give ngn en kraftig irettesættelse; udsætte ngn for stærk kritik	chytit někoho za křídlo

První výraz *bjørnetjeneste* – *medvědí služba* byl již probrán v kapitole o auto-antonymech, proto se jím zde nebudeme dále zabývat. Pouze jeho druhý význam se odlišuje od toho českého, proto je zde uveden právě jen ten.

Důvodem pro zařazení výrazu *ged* – *koza* mezi falešné přátele je hlavně neexistence rodů v dánštině. V češtině je toto slovo ženského rodu, a proto se používá

pouze jako negativní charakteristika osob ženského pohlaví. V dánštině ale může být použita i pro osoby mužského pohlaví.

Pokud o někom v češtině řekneme, že je pes, považujeme ho za přísnou a náročnou osobu, v dánštině ale výraz *hund – pes* odkazuje na opovrženlivou osobu a jedná se spíše o nadávku.

V dánštině je *hvalp – štěně* označení pro mladou drzou osobu, která zatím nemá žádné zkušenosti, v češtině ale tento výraz označuje malý sud piva a netýká se tedy dokonce ani popisu lidí.

Jasný rozdíl ve významu vidíme u výrazu *katten – kočka*. V dánštině to je decentní nadávka, kdežto v češtině označení pro hezkou ženu.

O výrazu *kattevaske – mýt se jako kočka* bylo již něco málo řečeno při popisu pojmu falešní přátelé v teoretické části této práce. V češtině je kočka viděna jako velice čistotné zvíře, což se ostatně odráží i v našem idiomatickém výrazu, v dánštině je ale její způsob mytí považován za nedostatečný, a idiomatický výraz z toho vzniklý má tak negativní konotaci.

Výraz *kontormus – kancelářská myš* je v dánštině většinou pouze pro mladou ženu pracující v kanceláři, v češtině ale pod tento výraz spadají i muži. Pro ně je v češtině tento výraz dokonce používaný častěji. V obou jazycích se ale jedná o posměšný výraz.

Dánština ve výrazu *få et myrekryb – dostat mravenčení* vidí jakýkoliv nepříjemný pocit či nepříjemnou fyzickou bolest, čeština má ale na mysli slabé brnění v jakékoliv části těla. Kromě toho má výraz i další, pozitivní, význam, který odkazuje k pocitu vzrušení.

V češtině je želva považována především za pomalou, ale ne hloupou, proto když o někom řekneme, že je želva, poukážeme na jeho pomalost, v dánštině je ale výraz *padde – želva* nadávkou pro pomalého či hloupého člověka.

Naopak slovo svině je v češtině považováno za nadávku pro osoby obou pohlaví, kdežto v dánštině *so – svině* odkazuje na špinavou ženu. V češtině je tedy tento výraz daleko silnější, dokonce vulgární.

Nádvku v češtině vidíme i ve výrazu *være en stud – být vůl* a i zde má dánský ekvivalent daleko slabší nádech pejorativnosti. Za tímto zvířetem vidí nudnou nebo nepříjemnou osobu, v češtině se toto označení používá spíše pro mužské pohlaví a označuje ve většině případů hlavně hloupost.

Výraz *være en ulv i fåreklæder – být vlk v rouše beránčím* je mezi falešnými přáteli jediným, který obsahuje více jak jedno bázové slovo. Mimoto má v dánštině dva významy, kde se první rovná tomu českému, kdežto druhý nikoliv, a proto byl zařazen do této kapitoly. V češtině je odkazováno pouze na osobu, v dánštině v druhém významu ale i na nekontrolovatelnou věc.

Poslední falešný přítel *tage ngn ved vingebenet – chytit někoho za křídla* má také dva významy, v tomto případě ale ani jeden neodpovídá českému významu. Ten je pouze jeden a je používán ve významu chytit někoho zezadu za límec a za kalhoty a prudce ho vyhodit ven, například opilého člověka z hospody. V dánštině v prvním významu zabráníme člověku utéct a ženeme ho k zodpovědnosti a ve druhém někoho tvrdě kritizujeme.

9.7 Etymologie

Zjistit původ idiomatických výrazů není zdaleka tak lehké, jak je tomu u samostatných slov. U nich se dá podle slovních kmenů odhadnout, z jakého slova pocházejí a popřípadě i z jakého jazyka. U idiomatického výrazu ale nepotřebujeme zjistit původ jednotlivých prvků, ale kdy se poprvé takové spojení objevilo a kdy mu byl připsán přenesený význam.

To se podařilo z různých zdrojů zjistit u celkem 133 idiomatických výrazů, jejich úplný seznam je uveden v příloze.

Seznam obsahuje vždy idiomatický výraz v dánštině, jeho dánskou definici, poznámku o zdroji, ze kterého byl daný výraz získán a dále už dva sloupce věnující se původu výrazu. V prvním najdeme celé znění textu obsahující poznámky o původu daného výrazu, jež jsme našli v jednom ze zdrojů. Zdroje poznámek o původu jsou vždy uvedeny za celým textem v závorce. Znovu je použito zkratk, které budou

vysvětleny a popsány dále. Pokud však je zdroj stejný jako ten, v němž byl daný výraz vyhledán, není za textem uvedena žádná poznámka a zdroj je nalezen ve třetím sloupci. Poslední sloupec pak heslovitě popisuje, z jaké oblasti daný idiomatický výraz pochází.

Nejdříve se krátce zastavíme u zdrojů poznámek o původu. Mnohé z nich jsou totožné s těmi, ze kterých jsme dané idiomatické výrazy získali, přesto musíme ještě dva přidat a jiné zase ubrat, protože ty žádné poznámky o původu neobsahovaly. Jako zkratky byla znovu použita první písmena příjmení autora.

- A** TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*. København: Gyldendal, 2001.
- B** BANG, Jens. *En ræv bag øret. Udtryk og talemåder med dyrenavne – på fire sprog*. København: Borgens Forlag, 1983.
- E** EILERTSEN, Mette. EILERTSEN, Mogens. *Hvorfor det? Traditioner & talemåder, skikke & symboler*. [s.l.]: Bonniers Bogklubber, 2005.
- J** JENSEN, Viggo. *1000 aktuelle talemåder på dansk, engesk og tysk*. Skive: Chr. Hendriksen & søn, 1982.
- K** KATLEV, Jan. STEEN SPLIEDT, Hanne. *Politikens Hvorfor siger vi sådan*. København: Politikens Forlag, 2001.
- N** NISSEN, Gunnar. *Hvorfor siger man det?*. [s.l.]: Centrum, 1990.
- O** *Den Danske Ordbog* [online]. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, [cit. 2011-03-09]. Dostupné z WWW: <<http://ordnet.dk/ddo>>.
- O^h** *Ordbog over det danske Sprog* [online]. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, [cit. 2011-03-09]. Dostupné z WWW: <<http://ordnet.dk/ods>>.
- R** RØDER, Allan. *Danske talemåder*. København: Gads Forlag, 1998.
- S** SKOVGAARD JENSEN, Carsten. *Danske talemåder i praksis*. København: Books on Demand, 2008.
- V** VOGT, Judith. *Gud Fader bevares. Hvad er det dog vi siger?*. København: C. A. Reitzels Forlag, 1998.

Dva zdroje nebyly slovníkového typu. Aby se tedy poznámky o původu daly dobře dohledat, je k nim přidáno i číselné označení stránky, kde jsme poznámku našli. Jedná se o zdroje se zkratkami E a V a v závorce za textem je tedy vždy uvedena zkratka a za ní číslo stránky.

Abecední řazení etymologického seznamu se shoduje se řazením seznamu idiomatických výrazů. Jen pokud výraz obsahuje více jak jedno bázové slovo, je vždy uveden pouze jednou a všechna bázová slova jsou podtržena. Výraz v abecedním řazení vystupuje podle prvního bázového slova. Pokud má výraz více významů, jsou vždy uvedeny všechny významy, přestože mohou mít totožný text v etymologickém sloupci.

Poznámky o původu idiomatických výrazů můžeme rozdělit do celkem 10 skupin podle oblasti, z níž daný výraz pochází. U některých výrazů bylo ale pouze krátce uvedeno, kde se daný výraz prvně vyskytoval, například v některém z dánských soupisů přísloví, což nepovažujeme za přímý zdroj výrazu, a proto tyto prosté poznámky bez přímého vysvětlení původu uvádíme ve zvláštní skupině „poznámka“.

Tabulka 9 - Poznámky o původu

Poznámky o původu	Počet výrazů
Bible	17
historie	24
literatura	20
omyl	2
podobnost	15
pověra	22
poznámka	10
příslaví	6
vývoj	2
zkušenost	15
Celkem	133

Bible je sice také literárním dílem, ale pro její specifičnost je pro ni zavedena samostatná skupina. U všech výrazů z ní pocházejících je uvedena přesná kniha, kapitola a popřípadě i řádek, kde je daný idiomatický výraz k nalezení.

Z dalších literárních děl jsou velmi častým zdrojem různé bajky, nejčastěji ty Ezopovy. V bajkách jsou většinou hlavními postavami zvířata a vzhledem k tomu, že je v nich vždy skryto určité ponaučení a idiomatické výrazy většinou odrážejí ponaučení, není divu, že právě z bajek často pocházejí.

Nejvíce výrazů má ale svůj původ v různých historických událostech či obdobích, ať už těch starších či zcela nových. Například výraz *sætte sig på den høje hest – být na koni* pochází z období rytířských turnajů, naopak výraz *klappe hesten – (bez českého ekvivalentu)* má svůj původ v kovbojských filmech.

Často ale také výrazy vznikají na základě podobnosti určité zvířecí činnosti s činnostmi lidí či na základě zkušenosti, kterou se zvířaty máme. O zvířatech pak ale také v průběhu staletí vznikaly různé pověry a i ty jsou zachycené v idiomatických výrazech. Například výraz *dér ligger hunden begravet – tam je zakopanej pes* odkazuje ke staré pověře, která říká, že psi hlídají zakopané poklady.

Zajímavá je také skupina výrazů, který vznikly vlastně omylem. Čítá sice pouze dvě jednotky, přesto se na ni podíváme blíže. Idiomatický výraz *dydsdragon – (bez českého ekvivalentu)*, kde se drak považuje za ctnostné zvíře, vznikl původně ve francouzštině ze spojení *dragon de vertu* – drak, který hlídá ctnost. Jedná se tedy jen nepochopení původního spojení a převedení do jednoslovného idiomatického výrazu.⁴⁸

Druhý výraz *(det er) høg over høg – (bez českého ekvivalentu)* existuje pouze v dánštině, jelikož vznikl zaměněním pravopisu v dánském překladu Bible. Citát pochází z páté kapitoly knihy Kazatel, kde původně stálo *høj over høj*. Zaměněním písmen ale vznikl uvedený idiom.⁴⁹

⁴⁸ VOGT, Judith. *Gud Fader bevares. Hvad er det dog vi siger?*, s. 112.

⁴⁹ KATLEV, Jan. STEEN SPLIEDT, Hanne. *Politikens Hvorfor siger vi sådan*.

10 Vybrané idiomy

V poslední kapitole se podíváme podrobněji na dvě bázová slova a jejich idiomatické výrazy. Pokusíme se u nich zjistit, v jaké míře se představy v idiomatických výrazech v obou jazycích shodují a v čem jsou největší rozdíly. Také zhodnotíme jejich míru ekvivalence a podíváme se na některá jejich specifika.

Pro popis je vybráno jedno bázové slovo obsahující název zvířete a jedno, které se zvířecí říší souvisí. U zvířat se v nejvíce idiomech vyskytovala třída savců, proto právě z ní pochází vybraný idiom, a mezi ostatními výrazy souvisejícími s říší zvířat to byly části těla, proto jsme vybrali právě jedno bázové slovo z nich.

Ze zvířat bylo vybráno slovo *bjørn* – *medvěd*, které v obou jazycích patří do první dvacítky nejčastěji používaných bázových slov.

Nejčastější používaná část těla je v dánštině slovo *hale* – *ocas*, proto bylo pro podrobnější popis vybráno právě to.

10.1 Medvěd

Medvěd se již prakticky ve volné přírodě nevyskytuje ani v Dánsku, ani v Česku a jediným místem, kde se s ním zde můžeme setkat, jsou zoologické zahrady. Ovšem v obou zemích je toto zvíře známé a ve starších dobách jej bylo možné spatřit ve volné přírodě, proto byl zdrojem mnohých idiomatických výrazů.

Medvěd je většinou vnímán pozitivně, přestože se jedná o nebezpečnou šelmu, která dokáže člověka i zabít. Naši představu o medvědovi jako hodném zvířeti můžeme připisovat nejspíše tomu, že osobně se s ním můžeme setkat pouze tam, kde na nás nemůže zaútočit, a navíc právě on je oblíbenou předlohou pro plyšové hračky.

V seznamu idiomatických výrazů najdeme celkem 10 jednotek, v nichž se vyskytuje, z čehož dvě jsou složeniny.

Tabulka 10 – Idiomatické výrazy medvěd

Idiom v dánštině	Vysvětlení (dánsky)	Zdroj	Vysvětlení (česky)	Zdroj	Ekvivalence
den russiske <u>bjørn</u>	(person fra) Rusland el. andre dele af det tidligere Sovjetunionen ofte med antydning af militær el. sportslig styrke	O	ruský medvěd		=
have en <u>bjørn</u> på	være fuld	R	být namol		+
trække med en <u>bjørn</u>	være beruset	O ^h	vypadat pod obraz		+
være stærk s. en <u>bjørn</u>	være legemligt meget stærk	A	být silný j. medvěd		=
være vrissen s. en <u>bjørn</u>	[meget vrissen]	P	bručet j. medvěd	Č	≡
en <u>bjørnelab</u>	kæmpestor mandehånd	O	mít tlapy / pracky j. medvěd		≡
ikke vække <u>bjørnen</u>	[lade ngt ligge]	P	nedráždi hada bosou nohou		≈
sælge skindet, før <u>bjørnen</u> er skudt	tage forskud på ngt glædeligt; disponere over ngt, inden man er i besiddelse af det (fx penge); lægge planer for fremtiden uden at vide, hvordan situationen udvikler sig	A	(není dobré) stahovat kůži z medvěda, který ještě běhá po lese	Mr	≡
vække <u>bjørnen</u>	[røre ved et vanskeligt, omtåleligt problem (der forårsager voldsom uenighed, røre)]	P	bodnout do vosího hnízda		≈
gøre én en <u>bjørnetjeneste</u> (1)	gøre ngt for én, som man tror er til gavn, men som i virkeligheden er til skade	A	prokázat někomu medvědí službu		≡
en <u>bjørnetjeneste</u> (2)	en stor tjeneste (ny og modsat betydning)	Z	medvědí služba		≠

V obou jazycích je na medvěda pohlíženo jako na velké a silné zvíře, v dánštině se navíc ve výrazu *vække bjørnen – bodnout do vosího hnízda* poukazuje i na jeho nebezpečnost, jelikož se upozorňuje na to, že není dobré ho budit. V češtině nám jako nebezpečnější připadá bodat do vosího hnízda a tím vzbudit vosy. Oba národy také považují medvěda za zvíře, které se snadno rozhněvá a používají ho pro popis rozzlobeného člověka.

Oba jazyky medvěda spojují s Ruskem a tradičně ho používají pro označení této země. Medvěd v Rusku skutečně žije a můžeme se tam s ním dokonce setkat i ve volné

přírodě, toto označení ale spíše pochází z představy Ruska jako velké a nebezpečné země. Tato představa vznikla v západních zemích, ovšem dnes ji už převzalo i samotné Rusko a medvěd byl použit například jako maskot Olympijských her konaných v Moskvě.⁵⁰

V dánštině se ve dvou případech medvěd spojuje s opilostí, což má ovšem historický základ. V dřívějších dobách obcházeli města cvičitelé medvědů a předváděli s nimi cirkusová čísla. Velice často ale byli cvičitelé při představeních opilí nebo se opili po předtavení, proto si je lidé právě s alkoholem a opilostí spojovali, z čehož vznikli i tyto dva idiomatické výrazy.⁵¹

V obou zemích se medvěd v dřívějších dobách lovil a jeho kůže byla velice cenná, proto byla i velice dobrým artiklem pro prodej. Toho si všímá idiom *sælge skindet, før bjørnen er skudt* – (není dobré) stahovat kůži z medvěda, který ještě běhá po lese, který upozorňuje, že není dobré předčasně se radovat z něčeho, co ještě není jisté.

Složenina *bjørnetjeneste* – medvědí služba už byla probrána v kapitole o auto-antonymech.

V českých idiomatických výrazech se navíc poukazuje ještě na huňatost a nemotornost medvěda.

Představa medvěda je tedy v obou zemích stejná, i když pouze část idiomů má své české ekvivalenty s bázovým slovem medvěd. Zajímavé ale je, že ke každému výrazu se podařilo najít český ekvivalentní idiomatický výraz a pouze ve dvou případech neobsahoval bázové slovo související se zvířecí říší.

Bázové slovo *bjørn* – medvěd se mezi dánskými idiomy umístilo na 13. místě s deseti výrazy, v češtině má o jeden výraz méně a zaujímá 18. místo. Do tohoto umístění se ale nezapočítává jeho derivace obsažená ve výrazu medvědí služba, dánština a čeština má tedy výrazů s medvědem stejně.⁵²

⁵⁰ Russian Bear. In *Wikipedia: the free encyclopedia* [online].

⁵¹ KATLEV, Jan. STEEN SPLIEDT, Hanne. *Politikens Hvorfor siger vi sådan*.

⁵² MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tematický frazeologický slovník I*, s. 10.

10.2 Ocas

Ocas je částí těla velké skupiny živočichů, přesto si pod ním primárně představíme ocas našich domácích zvířat, například psa či kočky. Ocas je pomocným orgánem, který má u každého zvířete trochu jinou funkci - pes pomocí něj vyjadřuje emoce, kdežto kráva jím odhání nepříjemné mouchy.

Mezi dánskými idiomatickými výrazy se umístil na 12. místě s celkem jedenácti výrazy, mezi částmi těla je ale v četnosti na prvním místě. Porovnání s češtinou nám zde ale bohužel chybí, v Čermákových idiomatických slovnících se ale synonymní výrazy *ocas*, *ocásek* a *ohon* vyskytují v celkem 10 idiomech.⁵³

Tabulka 11 – Idiomatické výrazy *ocas*

Idiom v dánštině	Vysvětlení (dánsky)	Zdroj	Vysvětlení (česky)	Zdroj	Ekvivalence
der er hverken hoved eller <u>hale</u> i/på ngt	ngt er fuldstændig uoverskueligt, totalt usammenhængende (fx om en fremstilling, en beretning, en historie)	A	nemá to hlavu ani patu		+
bide sig selv i <u>halen</u>	være uden løsning fordi løsningen uundgåeligt vil afføde et andet (nært beslægtet) problem om problem e.l.	O	být začarovaný kruh		+
binde i <u>halen</u> på	give økonomisk tilskud til	O	finančně někomu pomoci		0
falde på <u>halen</u> for én/ngt	beundre én/ngt kritikløst; lade sig dupere, imponere fuldstændig ukritisk af én/ngt	A	spadnout kvůli někomu / něčemu na zadek		+
<u>halen</u> logrer med hunden	[kritisere, at en ubetydelig del af ngt bliver for meget vigtigt]	P	ocas vrtí psem		=
i <u>halen</u> på/af (1)	lige bag efter	O	přímo za zadkem		+

⁵³ ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1: Přirovnání.*

ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2: Výrazy neslovesné.*

ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3: Výrazy slovesné.*

Idiom v dánštině	Vysvětlení (dánsky)	Zd ro j	Vysvětlení (česky)	Zd ro j	Ekv ival enc e
i <u>halen</u> på/af (2)	umiddelbart efter en bestemt begivenhed e.l.	O	následují ihned po		0
krølle på <u>halen</u>	overraskende el. finurlig (afsluttende) detalje i en historie e.l.	O	překvapující nebo nečekaný detail příběhu		0
logre med <u>halen</u>	[opføre sig til ngn med overdrevet respekt og underdanighed]	P	vrtět ocasem		=
lyde, s. når man trækker en kat i <u>halen</u>	lyde forførdeligt	Z	znít j. když tahá kočku za ocas		=
stikke <u>halen</u> mellem benene (1)	blive tavs, lavmælt, fordi man skammer sig (især efter at være blevet skældt ud el. have lidt nederlag)	A	stáhnout ocas mezi nohy		=
stikke <u>halen</u> mellem benene (2)	trække sig fejt tilbage efter at have lidt nederlag; flygte fra ngt ubehageligt	A	stáhnout ocas mezi nohy		=
en <u>hestehale</u>	tykt bundt hår der er samlet i nakken el. oven på hovedet med en elastik e.l. så det minder om en hests hale også om frisure med et sådant bundt hår	O	koňský ohon		≡

Čeština a dánština se zcela shodují ve skoro polovině výrazů, konkrétně v pěti. Výraz šestý ale nemohl být mezi úplnou ekvivalenci zahrnut jen kvůli rozdílné formě – v dánštině vystupuje jako složenina, v češtině namísto toho jako dvojslovné spojení. Sémanticky se ale oba prvky shodují, jedná se o výraz *hestehale* – *koňský ohon*.

V obou jazycích je tedy ocas vnímán jako zadní část těla, která při stažení mezi nohy ukazuje na stud, při vrtění naopak na projevení respektu, i když v idiomatickém výrazu *logre med halen* – *vrtět ocasem* s negativní konotací podřízenosti. Naopak při obrácení tradičně vnímané skutečnosti oba národy poukazují na něco nesprávného – v idiomatickém výrazu *halen logrer med hunde* – *ocas vrtí psem* je myšleno na obrácenou souslednost věcí – malá věc či skutečnost se stane až nadměrně důležitou.

Posledním shodným výrazem je *lyde, som når man trækker en kat i halen* – *znít, jako když tahá kočku za ocas*, který obsahuje hned dvě bázová slova; pro nás je zde ale

důležitější poukázání na ocas. Výraz ukazuje na naši shodnou znalost kočky a jejího chování při takové nepříjemnosti, jakou je tahání za ocas.

Výraz, který se liší pouze po formální stránce, a byla mu tedy přiřazena pouze bázová ekvivalence, naopak ukazuje na naši znalost koní a jejich vzhledu. Pro oba národy to je tedy známé zvíře a výraz *hestehale – koňský ohon* jistě vznikl na základě našeho pozorování a srovnání podobností.

Ve čtyřech případech jsme našli ekvivalentní idiomatický výraz obsahující bázové slovo z jiné oblasti, než je zvířecí říše. Zatímco Dánové používají pro porovnání zvířecí tělo, Češi zůstávají antropocentričtí a poukazují na své vlastní tělo ve výrazu *der er hverken hoved eller hale i/på ngt – nemá to hlavu ani patu*. Stejný případ pak nastává i u dvou dalších výrazů – u *falde på halen for én/ngt – spadnout kvůli někomu/něčemu na zadek* a prvního významu *i halen på/af – přímo za zadkem*.

V dánštině se poukazuje na zvířecí říši i ve výrazu *bide sig selv i halen – být začarovaný kruh*, kde si čeština naopak všímá většinou opakujícího se vzorce při řešení neřešitelného problému.

Pouze tři výrazy zůstaly bez českého ekvivalentu a pro definici tedy muselo být přeloženo jejich dánské vysvětlení: *binde i halen på, krølle på halen* a druhý význam výrazu *i halen på/af*. První výraz odkazuje na finanční výpomoc, druhý na neočekávaný zvrat v příběhu a třetí na následnost událostí. Všechny tři tedy pocházejí z úplně odlišné oblasti jazyka a pouze u jediného bychom v rámci naší představivosti nedokázali najít logickou souvislost mezi obrazným významem výrazu a výrazem samotným. Mezi zadní částí těla zvířete a ekonomickou pomocí nevidí Čech žádnou logickou souvislost.

I na výraz *hale – ocas* tedy pohlíží oba národy obdobně a většinou je používají ve stejných druzích idiomatických výrazů.

Závěr

Nejdůležitějším předpokladem pro napsání této práce bylo shromáždění seznamu idiomatických výrazů obsahujících bázová slova související se zvířecí říší, který zatím nebyl pro žádné odborné dílo vytvořen. Ze všech dostupných zdrojů byl shromážděn poměrně obsáhlý seznam těchto výrazů, vždy společně s dánskou definicí, a pokud bylo uvedeno, také s etymologickou poznámkou. Každý uvedený výraz byl pak analyzován z pohledu českého rodilého mluvčího a za pomoci českých idiomatických slovníků se prováděl jeho překlad do češtiny pokud možno ekvivalentním idiomatickým výrazem. Při analýze také byla určena míra ekvivalentnosti dánského a českého výrazu.

Vytvořený seznam byl pak podroben pečlivému rozboru z mnoha stran. Jako nejdůležitější se jevílo určení pořadí bázových slov uvedených idiomatických výrazů a jejich porovnání s podobným souborem vytvořeným v češtině a následně porovnání jejich ekvivalence. Neméně důležité bylo i porovnání vlastností, které oba národy připisují jednotlivým zvířatům a určení jejich kulturní spřízněnosti. Další kapitoly pak byly věnovány etymologii některých výrazů a dalším specifickým jednotkám seznamu.

Shromážděný seznam obsahuje celkem 693 jednotek, které jsou abecedně srovnány podle bázových slov v nich vystupujících. Za bázová slova jsou považována veškerá slova související se zvířecí říší, mohou to tedy být jak názvy zvířat, tak i části jejich těla či zvuky, které vydávají. První tři místa nejčastěji používaných bázových slov jsou v obou jazycích totožná, konkrétně pes, kuň a kočka.

Ze zvířecí říše se v idiomech nejčastěji vyskytují právě zvířata, konkrétně savci, které lidé znají nejlépe, a až poté další prvky ze zvířecí říše. Těmi nejčastějšími jsou pak části těla.

Pro námi probírané idiomy jsou specifická přirovnání, protože právě ve zvířatech většinou lidé vidí podobenství k lidským vlastnostem a k lidskému chování. Na jejich příkladech jsme se pokusili porovnat rozdíly mezi vnímáním jednotlivých zvířat v obou jazycích. Na většinu zvířat je nahlíženo obdobně, což ukazuje na kulturní spřízněnost obou národů.

Shromážděný seznam je také specifický zahrnutím jednoslovných výrazů, které některými autory ani nejsou řazeny mezi idiomy. Ale i ty mohou mít přenesený význam, a proto v našem seznamu uvedeny jsou. Takové výrazy mohou být jak slova jednoduchá obsahující pouhé názvy zvířat, která jsou používána za určitý druh přirovnání, tak i slova složená, která v češtině většinou složeninami nejsou a vystupují jako dvou či víceslovné výrazy.

Zcela zvláštní skupinou jsou auto-antonymní slova, jejichž dva exempláře se objevují v našem seznamu. Jedná se o výrazy *bjørnetjeneste – medvědí služba* a *ulvetime – hodina mezi psem a vlkem / (bez českého ekvivalentu)*, které ale zatím v českém pojetí auto-antonymy nejsou.

Míra ekvivalence shromážděných výrazů je vysoká – k celkem 65 % z nich se podařilo najít idiomatický ekvivalent v češtině, i když pouze 34 % obsahovalo stejné báze slovo jako dánský idiomatický výraz. Bylo ale potvrzeno, že dánština používá obrazná pojmenování pro stejné fenomény jako čeština, znovu tedy byla potvrzena kulturní spřízněnost.

Ke 133 výrazům byla ve slovnících nalezena poznámka o jejich původu. Velmi častými zdroji idiomatických výrazů jsou Bible, historické události a literatura. U ní pak převažují bajky, v nichž zvířata vystupují jako hlavní postavy, které přinášejí ponaučení. A právě takové příběhy jsou ideální pro vznik idiomů.

V průběhu práce se podařila prokázat kulturní spřízněnost dánského a českého národa, což můžeme připisovat především společnému křesťanskému základu.

Resumé

Idioms are a specific class of words or morphememic combination, which enrich language with new meanings. They provide more subtle nuances to standard language manner. There are many kinds of idioms and they can be divided into many different groups. This thesis shows one semantic group of idioms - concretely those, which include words related to the animal kingdom. In most languages they form the second biggest group of idioms - the biggest group form the somatic idioms. The latter relates to human anthropocentrism.

Precondition for writing this thesis was to create a list of idioms which include words related to the animal kingdom. The list was created on the basis of all available idiom dictionaries and some other books, which deal with animal idioms. The list is described in detail in the second part of the thesis.

First we have to look at disciplines, which we are going to use in describing of the list of idioms. The most important is idiomatics and phraseology itself. It is well described by František Čermák in the Czech Republic - both on the fields of scientific articles and of idiom dictionaries. Čermák considers anomaly the most important attribute of all idioms. He divided idioms into three different groups: collocational idioms, propositional idioms and lexical idioms. All of them could be divided into smaller groups.

Danish misses this sort of detailed characterization of idioms - their study is not as systematic as the Czech one. The two most important authors are Ken Farø and Stig Toftgaard Andersen. For the Czech terms *frazém* and *idiom* could be used many Danish words. When we compare works of both two mentioned Danes and the two biggest Danish dictionaries, we find out, that the most suitable term is *idiom*, thus exactly the same as in the Czech Republic.

Toftgaard Andersen describes his theory of idiomatics and phraseology in his introduction to the idiom dictionary. He describes in further details which units are

added to his dictionary and which are not. Farø is more scientific. He wrote about idioms in several articles and his idiom definition is similar to the Čermák's one.

The list of idioms is examined from different points of view. Etymology is one of them. History of idioms is not always clear, but for example with idioms, which originate from the Bible or literary works, their origin is quite clear. Equivalency is the other important discipline. We divide it into six groups: full equivalency, base equivalency, partial equivalency, idiom equivalency, zero equivalency and false friends.

The practical part of the thesis describes presented list of idioms related to animal kingdom. It numbers about 700 units. Important sources of the list are not only idiom dictionaries, but also monolingual dictionaries, because they always give definition in Danish, while some English-Danish dictionaries provide only English translation. The list includes thus a Danish idiom, its Danish definition, its source, Czech equivalent or Czech definition, source of the Czech equivalent and equivalency group.

Czech definition is mentioned just when it is not possible to find Czech idiom, which has the same meaning as the Danish one. Danish definitions are mostly the same as in the book, where we found them, but there had to be made some changes so that the list is coherent and systematic and some words were for example added or removed.

The list is arranged in alphabetical order according to the base words. Base word is an essential part of an idiom, which is always related to the animal kingdom. If there are more base words in one idiom, then it is stated two or more times in the list, always by the base word, which is the main according to the alphabetical order.

There are altogether 155 different base words in the list and when we divide them according to their frequency, on first five position there are the following animals: a dog, a horse, a cat, a bird and a fish - it differs just a little from the Czech most frequent idioms, where is following order: a dog, a horse, a cat, a pig and an ox. When we look at the groups to which these base words belong, mammals are the most common species of animal and animal body parts from other words related to them.

Animals are often used as likening to human qualities, so they are often used in the idiom group similes. In the thesis we tried to compare connection between animals

and human qualities in both languages. Czech and Danish connect nearly all animals with the same human quality, so there is evidence of their similar cultural basis.

In some languages it is considered that idiom could be formed by only two or more words, but in this thesis we include also one word idioms. They could also have figurative meaning, even if they are only one word.

The list of idioms contains also two very specific idioms - they belong to a group of words called auto-antonyms. They have two meanings, which are opposite to each other. Words *bjørnetjeneste* and *ulvetime* belong to this groups.

Equivalency was examined by all idioms. Mostly idioms have zero equivalency (35 %), which however means, that for two thirds of all idioms their Czech equivalent was found, even if it does not include, for example, words related to the animal kingdom. Idioms with full equivalency form 17 % of the list.

Last important part of the thesis is the chapter dealing with etymology. The second table including descriptions of all found idioms histories was created for this purpose. Idioms mostly originate from the Bible or literary works. Very common are, for example, fables, where animals are the main characters.

In all parts of the thesis we showed proximity of Czech and Danish culture concerning idioms.

Seznam použité literatury

- BANG, Jens. *En ræv bag øret. Udtryk og talemåder med dyrenavne – på fire sprog*. København: Borgens Forlag, 1983.
- BARLACH, Else. *Ordsprogsordbog, dansk-engelsk / engelsk-dansk*. København: G.E.C. Gads Forlag, 2001.
- CACCIARI, Cristina. TABOSSI, Patrizia. (ed.). *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. Hillsdale (New Jersey): Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 1993.
- COLLEROVÁ, Jitka. *Obraz hlavy, ruky a srdce v českém a norském jazyce*. Praha, 2007. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007.
- ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1: Přirovnání*. Praha: Nakladatelství LEDA, 2009.
- ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2: Výrazy neslovesné*. Praha: Nakladatelství LEDA, 2009.
- ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3: Výrazy slovesné*. Praha: Nakladatelství LEDA, 2009.
- ČERMÁK, František. HRONEK, Jiří a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4: Výrazy větné*. Praha: Nakladatelství LEDA, 2009.
- Dansk Fremmedordbog*. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1997.
- Den Danske Ordbog* [online]. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, [cit. 2011-03-09]. Dostupné z WWW: <<http://ordnet.dk/ddo>>.
- DOLEŽALOVÁ, Daniela. *Lidské tělo v dánské frazeologii a idiomatice*. Praha, 2010. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- EILERTSEN, Mette. EILERTSEN, Mogens. *Hvorfor det? Traditioner & talemåder, skikke & symboler*. [s.l.]: Bonniers Bogklubber, 2005.
- FARØ, Ken. Danish Phraseography. In: BURGER, Harald. (ed.). *Phraseologie: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung, 2. Halbband. Phraseology: an international handbook of contemporary research. Volume 2*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co., 2007, s. 949-958.

- FARØ, Ken. Det ligger lige på tungen: Den danske fraseologi. In: *Mål og mæle*. 3/2003, s. 19-27. Dostupný také z WWW: <http://xn--mlogmle-exan.dk/MoM-arkiv/MoM_26/MoM26_3.pdf>.
- FARØ, Ken. Idiomer på nettet: Den danske idiomordbog og fraseografien (<http://www.idiomordbogen.dk>). In: *Hermes, Journal of Linguistics*. 32/2004, s. 201-235. Dostupný také z WWW: <http://download2.hermes.asb.dk/archive/download/H32_10.pdf>.
- FARØ, Ken. Ikke kun idiomer. Om oversættelse af fraseologi. In: *MDTnyt*. 1/2007, s. 4-10. Dostupný také z WWW: <<http://www.dtfb.dk/theme/upload/Uploads/2830B062D6AC4AB1B66C0EFF8FCC8649.pdf>>.
- JARVAD, Pia. *Nye Ord 1955-98. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. København: Gyldendal, 1999. Dostupný také z WWW: <<http://www.nyeordidansk.dk>>.
- JENSEN, Viggo. *1000 aktuelle talemåder på dansk, engesk og tysk*. Skive: Chr. Hendriksen & søn, 1982.
- KATLEV, Jan. STEEN SPLIEDT, Hanne. *Politikens Hvorfor siger vi sådan*. København: Politikens Forlag, 2001.
- MICHELSEN, Christian. *Idiomordbog, 1000 talemåder*. København: Gyldendal, 1993.
- MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tematický frazeologický slovník I*. Ostrava: Ostravská univerzita Ostrava, Filozofická fakulta, 1999.
- NISSEN, Gunnar. *Hvorfor siger man det?*. [s.l.]: Centrum, 1990.
- Ordbog over det danske Sprog* [online]. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, [cit. 2011-03-09]. Dostupné z WWW: <<http://ordnet.dk/ods>>.
- Politikens Engelsk-Dansk Idiomordbog*. København: Politikens Forlag, 2001.
- Politikens Store Fremmedordbog*. København: Politikens Forlag, 2003.
- RØDER, Allan. *Danske talemåder*. København: Gads Forlag, 1998.
- SCHWARZOVÁ, Monika. *Úvod do kognitivní lingvistiky*. Praha: Dauphin, 2009.
- SKOVGAARD JENSEN, Carsten. *Danske talemåder i praksis*. København: Books on Demand, 2008.
- SMITH, Linda B. *Engelsk-dansk Idiomordbog. Tusind talemåder på engelsk*. [s.l.]: Jørgen Paludans Forlag, 1995.
- ŠLACHTOVÁ, Irena. *Zvířecí symbolika, její vývoj a uplatnění ve firemní značce*. Zlín, 2006. Diplomová práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

TOFTGAARD ANDERSEN, Stig. *Talemåder i dansk*. København: Gyldendal, 2001.

VOGT, Judith. *Gud Fader bevares. Hvad er det dog vi siger?*. København: C. A. Reitzels Forlag, 1998.

Wikipedie: the free encyclopedia [online]. St. Petersburg (Florida): Wikipedia Foundation, [cit. 2011-03-09]. Dostupné z WWW: <<http://www.wikipedia.org/>>.

ZIERAU, Morten. *Vendinger med dyr. Vendinger, talemåder og ord med overført betydning*. Aalborg: Materialecentret, 2010.

Seznam příloh

- Příloha 1 Seznam idiomatických výrazů
- Příloha 2 Rozdělení jednotek do skupin a jejich počty
- Příloha 3 Etymologie